

RESTRUCTURĂRI ETNICE LA NORDUL GURILOR DUNĂRII ÎN SECOLELE XIII—XIV

de VICTOR SPINEI

La fel ca întreaga parte meridională a Europei Răsăritene, în spațiul extracarpatic românesc perioada migrației s-a prelungit mai mult decît în alte regiuni ale continentului, ceea ce i-a marcat pregnant evoluția pe toate planurile. Această realitate explică notele specifice ce se surprind în dezvoltarea societății locale din zonele din afara arcului carpatic, unele dintre ele perpetuate pînă în epoca modernă. Dat fiind că fișa de cîmpie din stînga Dunării de Jos este situată în extremitatea imenselor stepe ale Eurasiei, ea a constituit de-a lungul timpului o adevărată poartă de pătrundere spre vest și spre Peninsula Balcanică a triburilor de călăreți nomazi. Timp de aproape un mileniu teritoriile ponto-caspice s-au aflat sub controlul triburilor de neam turanic, a căror dominație a fost întreruptă de marea invazie mongolă din 1236-1242. Invazia a produs ample perturbații și în spațiul est-carpatic, atît din punct de vedere al echilibrului politic, cît și al structurilor etnico-demografice. Pentru mai multe decenii s-a pus capăt tendințelor expansioniste ale coroanei ungare, iar triburile cumane, care nu reușiseră să-și găsească refugiul în Ungaria sau în Balcani, au fost nevoite să se supună noilor stăpîni ai stepelor.

În ceea ce privește statutul politic al teritoriului delimitat de Carpații Orientali și Nistru în deceniile de după invazia din 1241-1242, acesta nu a fost unitar în întreg cuprinsul său, ca urmare a extinderii autorității directe a Hoardei de Aur pe ambele maluri ale Dunării de Jos. Țările vestice și nordice ale Moldovei au rămas neocupate de mongoli, păstrîndu-și autonomia în schimbul acceptării obligațiilor tributare față de hani. În aceste teritorii s-au putut constitui mici formațiuni statale românești, asupra cărora, în cursul secolului al XIV-lea, s-au exercitat puternice presiuni din partea Ungariei regilor din dinastia de Anjou, astfel că ele au devenit la un moment dat o scenă de înfruntări militare între țările puternice din vecinătate.

În condițiile de relativă stabilitate impuse de așa-numita *Pax Mongolica*, cu toată fragilitatea și lipsa sa de durabilitate, au avut loc anumite schimburi de populație între regiunile rîmânești. Principalul flux al mișcărilor demografice locale s-a produs din interiorul arcului carpatic spre sud și est de lanțul montan, sens care s-a menținut în general

de-a lungul întregului ev mediu, ca și în epoca modernă. Împrejmuită de culmile Carpaților, care au constituit veritabile fortificații naturale, Transilvania a fost mult mai protejată decât Moldova și Muntenia de invaziile popoarelor străine și a dispus mereu de o rețea demografică mai densă, de unde s-au alimentat periodic și ținuturile învecinate. Tendințele de aservire a comunităților autohtone și de lichidare a vechilor organisme administrative și juridice, ca și presiunile de natură economică și confesională, venite din partea autorităților ungurești, au obligat un număr considerabil de români din Transilvania și Maramureș să emigreze la răsărit de Carpații Orientali, unde au întărit elementul local¹. Acest transfer de populație este reflectat de mai multe categorii de izvoare. Între dialectul din Transilvania și Maramureș și acela din Moldova există numeroase particularități lingvistice comune. Totodată, au fost remarcate paralelisme între toponimia din interiorul arcului carpatic și aceea de la est de lanțul Carpaților², unde împrumuturi mai frecvente se întilnesc mai cu seamă pînă pe cursul Siretului. S-au constatat, de asemenea, similitudini între materialul arheologic recuperat pe ambele părți ale Carpaților. Asemenea similitudini apar îndeosebi în cadrul inventarului ceramic din locuințe. În afară de aceasta, pe teritoriul Moldovei s-a descoperit un număr destul de mare de arme, unelte și piese de harnașament produse în centrele transilvănene, de unde au fost aduse prin schimburi comerciale sau prin emigrarea proprietarilor lor.³

În lipsa unor criterii precise de evaluare, estimarea în cifre absolute a populației din spațiul carpato-nistean este extrem de dificilă, datele avansate pînă în prezent nefiind concordante între ele. Astfel, potrivit unei opinii, la mijlocul secolului al XIV-lea, cînd se constituia armătura statală, Moldova ar fi dispus de aproximativ 85.000 de locuitori⁴. Alți cercetători creditează Moldova cu 400 000 locuitori⁵, deci cu un număr aproape de cinci ori mai mare. Adevărul pare să se afle pe undeva la mijloc. În orice caz nu putem admite că în secolul al XIV-lea rețeaua demografică să fi fost mai densă decât în 1591, cînd un

1 Șt. Ștefănescu, *Mișcări demografice în Țările Române pînă în secolul al XVII-lea și rolul lor în unitatea poporului român*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, red. D. Berciu, București, 1968, p. 187—192, 197—200; Șt. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, București, 1971.

2 Ch. Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, p. 185—188, 234—235, 358—362; idem, *Istoria limbii române*, Iași, 1989, p. 388—389; L.L. Polevoj, *Očerki istoričeskoj geografii Moldavii XIII—XV vv.*, Chișinău, 1979, p. 36—38.

3 V. Spinei, *Moldavia in the 11th—14th Centuries*, București, 1986, p. 137—139.

4 L.L. Polevoj, în *Istoria RSS Moldovenești*, I, red. princip. V.L. Janin, Chișinău, 1988, p. 313—314.

5 Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini pînă în zilele noastre*, ed. a 2-a, Los Angeles, 1989, p. 28.

recensămînt înregistra 86 860 de familii,⁶ ceea ce însemna — avînd în vedere că în evul mediu familia se compunea în medie din cinci persoane — circa 234 300 de locuitori. În această cifră nu era cuprinsă populația din teritoriile răpite de turci incluse în raialele Chilia, Akermann și Bender. Examinarea comparativă a hărții cu descoperirile arheologice din secolele IX—XI din regiunile est-carpătice cu harta localităților din același spațiu, atestate în actele interne din secolele XIV—XV, relevă masive perturbații pe plan demografic, în sensul că se constată că, în decurs de două-trei secole, dispar în mare parte așezările din zonele de cîmpie lipsite de păduri, în timp ce în arealurile deluroase concentrația lor devine mult mai accentuată. Aceste perturbații se datorează ravagiilor provocate de ultimile valuri ale nomazilor turanici și de mongoli.

Cu toate că perioadele de stabilitate politică la est de Carpații Orientali nu au fost de lungă durată, fenomenele de colonizare cu elemente etnice alogene au fost destul de proliferate, ca de altfel în întreaga jumătate răsăriteană a continentului. Densitatea redusă de locuire era de natură să permită stabilirea de coloniști străini fără ca să fie lezate interesele localnicilor. Pe de altă parte, marea disponibilități pe care le oferea Moldova pentru agricultură, creșterea vitelor și anumite meșteșuguri reprezentau puncte de atracție pentru locuitorii unor regiuni cu un mediu ambiant mai puțin favorabil. Virulența invaziilor triburilor migratoare au împiedicat vreme îndelungată dezvoltarea firească a unor domenii economice, astfel că populația locală resimțea o acută necesitate de produse meșteșugărești de un grad calitativ mai înalt. De aceea, meseriașilor și negustorilor străini li se ofereau un cîmp de activitate extrem de larg.

Aspectul politic neomogen din teritoriul delimitat de Carpații Orientali și Nistru de după marea invazie mongolă din 1241—1242 expiică în mare parte diversitatea sensurilor curenților colonizatoare și particularitățile acestora.

Cele mai spectaculoase modificări în spectrul etnico-demografic s-au produs în sud-estul Moldovei, în arealul de cîmpie de la nordul gurilor Dunării și a Mării Negre — așa-numitul Bugeac —, pe care mongolii l-au inclus în hotarele Hoardei de Aur probabil încă în vremea lui Batu-han. Cuceritorii nu erau într-atît de numeroși în stepele pontocaspice, pentru a-și permite să se dispenseze, de triburile de neam turcic care se stabiliseră acolo anterior. La rîndul lor, acestea din urmă nu au avut posibilitatea, decît într-o oarecare măsură, să-și găsească locuri de refugiu în afara Deșt-i Kipciak-ului, astfel că au trebuit să accepte supunerea față de hani Hoardei de Aur. Coabitarea dintre mongoli și cumani (eventual și alte grupuri turanice) s-a realizat și în Bugeac, unde au fost semnalate mai multe morminte de călăreți nomazi, datate

⁶ *Documente privind istoria României, A, Moldova, veacul XVI, IV, București, 1952, p. 4—6.*

în secolele XIII—XIV⁷. Relevarea anumitor particularități rituale și de inventar a permis concluzia că după 1241—1242 s-a produs o înlocuire a vechilor comunități turanice, refugiate probabil în Ungaria sau în Balcani, cu altele venite dinspre est⁸. Este greu de crezut că deplasarea lor s-a realizat spontan și că nu s-a datorat inițiativei căpeteniilor mongole.

În deceniile posteroare mării invazii din 1236—1242 concepțiile aristocrației mongole privind structurarea vieții economice din cadrul Imperiului Hoardei au cunoscut o evidentă evoluție, cu tot atașamentul față de vechile tradiții ale nomadismului equestru. Schimbarea de optică sa datorat indubitabil contactului cu civilizația de tip urban din Horezm, de pe Volga Inferioară, din Caucaz și Crimeea, pătura conducătoare ajungând la concluzia că prin încurajarea meșteșugurilor și a comerțului și implicit a vieții citadine se pot obține venituri incomparabil mai ridicate decît de la păstorit. Cum mongolii înșiși aveau mai puțină apetență pentru ocupațiile amintite, ei s-au folosit de populațiile supuse, care dețineau deja o experiență în acest sens. Pe lângă vechile orașe, parțial distruse de invazie, haniii au sprijinit întemeierea unor centre noi în zone cu disponibilități pentru dezvoltarea unor meșteșuguri și pentru schimburi comerciale. În anumite cazuri căpeteniile mongole au concedat dreptul de a ridica orașe și cetăți pe teritoriul stăpînit de ei reprezentanților puterilor maritime italiene, în altele însă au ținut să se implice direct în procesul de urbanizare a unor așezări. Ambele situații au presupus aportul consistent al coloniștilor străini, proveniți din zone cu viață urbană prosperă mai apropiate sau mai îndepărtate⁹.

La fel ca și viața statală, fenomenul urban s-a manifestat în Moldova cu mare întârziere comparativ cu situația din alte ținuturi ale Europei. Faptul acesta nu miră cîtuși de puțin dacă avem în vedere lipsa tradițiilor în domeniul structurilor urbane și bulversările provocate de invazii atît de păgubitoare pentru întregul sistem economic din zonă. După ce în faza tîrzie a antichității au dispărut așezările întărite de tip semiurban ale geto-dacilor (Poiana, Brad, Răcătău, Bitca Doam-

7 V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X—XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 123; idem, *The Turkish Nomadic Populations in the Romanian Countries in the 10th—14th Centuries*, în *X. Türk Tarih Kongresi'nin ayribaşım*, Ankara, 1991, p. 987—988; A.O. Dobroliubskij, *Kočevniki Severo-Zapadnogō Pričernomor'ja v epochu srednevekov'ja*, Kiev, 1986, p. 65—79.

8 A.O. Dobroliubskij, *Etničeskij sostav kočevogo naselenija Severo-Zapadnogō Pričernomor'ja v zolotoordynskoe vremija*, în *Pamjatniki rimskogo i srednevekovogo vremeni v Severo-Zapadnom Pričernomor'e*, Kiev, 1982, p. 30—34.

9 B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1222—1502*, ed. a 2-a, Wiesbaden, 1965, p. 264—270, 426—434; V.L. Egorov, *Pričiny vozniknovenija gorodov u mongolov v XIII—XIV vv.*, în *Istoria SSSR*, 4, 1969, p. 39—49; idem, *Istoričeskaja geografija Zolotoj Ordy v XIII—XIV vv.*, Moscova, 1985; G.A. Fedorov-Davydov, *Städte der Goldenen Horde an der unteren Wolga*, München, 1984.

nei-Piatra Neamț), ca și marele centru grecesc și roman de la Tyras, timp de un mileniu nici o urmă de viață de caracter citadin nu a avut condiții să se înfiripeze la est de Carpați¹⁰. Nu întâmplător terminologia referitoare la realitățile ansamblurilor citadine de origine latină din limba română este ca și inexistentă, spre deosebire de cea legată de viața rustică, care este foarte bogată.¹¹ Situația s-a putut modifica drept urmare a progreselor generale pe care le-a făcut societatea locală în cursul secolelor XIII—XIV. O anumită importanță a avut și înriurirea centrelor urbane de pe malul drept al Dunării Inferioare, din aria civilizației bizantine.

Cele mai vechi orașe medievale apărute în sud-estul Moldovei au fost Cetatea Albă, Orheiul Vechi și Costești. Cea dintii s-a dezvoltat pe țărmul vestic al limanului Nistrului, pe același loc strategic unde în antichitate fusese amplasată înfloritoarea colonie Tyras. Orheiul Vechi se afla pe o înălțime dominantă de pe malul Răutului, în apropierea confluenței sale cu Nistrul, în timp ce Costeștii se plasau la sud-vest, pe cursul mijlociu al Botnei. Problema genezei centrului urban de la Cetatea Albă — cunoscut în evul mediu sub mai multe denumiri Maurocastron, Moncastron, Asprocastron, Akkermán, Belgorod, Weissenburg etc. — a provocat controverse între specialiști. Unii dintre ei¹² au propus identificarea sa cu cetatea „părăsită” Aspron, localizată de Constantin Porphyrogenetos la vest de Nipru.¹³ Supoziția este greu de verificat cu atât mai mult cu cât lipsesc mărturiile arheologice de la cumpăna primelor două milenii de după Iisus Christos. Cea mai veche atestare certă a orașului de la limanul Nistrului, sub numele de Malvocastron, este conținută într-un act din 1290, redactat de un notar genovez de la Caffa.¹⁴ Patru ani mai târziu un alt act genovez menționează orașul sub denumirea de Maurocastron¹⁵. Începînd din ultima parte a secolului al XIII-lea depunerile arheologice de la Cetatea Albă redevin consistente, confirmîndu-se informațiile izvoarelor scrise. Faptul că italienii au adoptat un nume derivat dintr-un toponim grecesc conduce la presupunerea că ei s-au așezat într-un loc frecventat anterior de comercianții bizantini. De altfel, ceramica smălțuită cu inscripții grecești, cruciulițele duble relicviar¹⁶ și alte piese produse de meșteșugarii bi-

10 M.D. Matei, *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții (Suceava pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1989, p. 166—173.

11 S. Pușcariu, *Limba română*, I, *Privire generală*, ed. I. Dan, București, 1976, p. 361.

12 J. Lelewel, *Géographie du Moyen Âge*, III, Breslau, 1852, p. 172; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, 1899, p. 23.

13 Konstantin Vagrijanorodnyi, *Ob upddvlenii imperii*, ed. G.G. Litavrin și A.P. Novoseltzev, Moscova, 1989, p. 156—157.

14 G.I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, p. 176; M. Balard, *Gènes et l'Outre-mer*, I, *Les actes de Caffa du notaire Lamberto di Sambuceto 1289—1290*, Paris-Haga, 1973, nr. 569.

15 G.I. Brătianu, *op. cit.*, p. 102.

16 V.A. Kunitzkiĭ, *Predmety chudožestvennoj plastiki iz Belgoroda-Dnestrovskogo, in Zemli Južnoj Rusi v IX—XIV vv.*, Kiev, 1985, p. 124—125.

zantini atestă în secolele XIII—XIV comerțul cu centrele din Imperiu și prezența în orașul portuar a unor comunități de limbă greacă. Cantitatea destul de mare de ceramică decorată cu smalt bicrom și policrom, în tehnica *sgraffito* și *champlevé*, cu motive geometrice, vegetale, antropomorfe și zoomorfe (fig. 1—4), avînd apropiate analogii în Imperiu și în tot arealul pontic,¹⁷ este de natură să sugereze faptul că măcar o parte din ea nu era adusă pe calea schimbului, ci modelată de olarii greci și eventual de cei localnici. Cu toată drastica diminuare a circulației monedei grecești după 1204, aceasta nu încetează să fie prezentă la Dunărea de Jos. Pe lângă monedele divizionare din bronz, au avut circulație hyperperii emiși de împăratul de la Niceea Ioan III Dukas Vatatzes (1222—1254), piese care au devenit etalon pentru anumite emisiuni monetare din bazinul pontic¹⁸.

Cei cărora li se datorează în cea mai mare măsură prosperitatea așezării portuare de la Cetatea Albă în secolele XIII—XIV au fost genevezii. Toate hărțile nautice italiene și catalane din secolele XIV—XV o localizează la gurile Nistrului, redîndu-i de obicei numele cu culoare roșie, rezervată centrelor cele mai însemnate.¹⁹ Un document emis în anul 1351 relevă explicit prezența la Mahocastro (Cetatea Albă) a genevezilor (*ubi Ianuenses sunt*).²⁰ Chillebert de Lannoy enumeră pe genezezi (*Génois*) ca locuind la Cetatea Albă (*Mancastre ou Belleghard*) în 1421,²¹ în timp ce din alte izvoare ar reieși că pozițiile lor în marele port de la limanul Nistrului ar fi fost și mai puternice. Astfel, în 1410, notarul Nicolae de Porta pretindea — desigur eronat — că între orașele deținute de Genova în teritoriile necredincioșilor (*super territoriis infidelium*) s-ar fi numărat și câteva situate în *partibus Saracenorum*:

17 Gr. Avakian, *Săpăturile de la Cetatea Albă, în Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția din Basarabia*, III, 1931, p. 98—100 și fig. 117—123; N. Constantinescu, *Contribuție la cunoașterea ceramicii bizantine de la Cetatea Albă (Bokgorod Dniestrovski)*, în *Studii și cercetări de istorie veche*, X, 1959, 2, p. 441—446; V. Spinei, *Moldavia...*, p. 151 — 152 și fig. 33; A. A. Kravčenko *Srednevekovyj Belgorod na Dnestre (koretz XIII—XIV v.)*, Kiev, 1986, p. 102—114.

18 O. Iliescu, *L'hyperpère byzantin au Bas-Danube du XI-e au XV-e siècle*, în *Revue des études sud-est européennes*, VII, 1969, p. 109—119. Cf. și G. I. Brătianu, *L'hyperpère byzantin et la monnaie d'or des républiques italiennes au XIII-e siècle*, în *Mélanges Charles Diehl*, I, Paris, 1930, p. 37—48 (retipărire cu mici modificări în idem, *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, p. 221—239).

19 A. E. Nordenskiöld, *Periplus, an essay on the early history of charts and sailing-directions*, New York, 1897, *passim*; N. Grămadă, *La Scizia Minore nelle carte nautiche del Medio evo*, în *Ephemeris Dacoromana*, IV, 1930, p. 223—227; R. Almagiù, *Planisferi, carte nautiche e affini d'al secolo XIV al XVII esistenti nella Biblioteca Apostolica Vaticana* (= *Monumenta cartographica Vaticana*, I), Città del Vaticano, 1944, *passim*; A. Džurova și B. Dimitrov, *Slavjanski rãkopisi, dokumenti i karti za Bãlgarskata istorija ot Vat'kanskata Apostoličeska Biblioteka i Sekret'nija archiv na Vat'kana (IX—XVII vek)*, Sofia, 1978, *passim*.

20 N. Iorga, *op. cit.*, p. 378; G. I. Brătianu, *Recherches...*, p. 74—75.

21 Ghillebert de Lannoy, *Oeuvres*, ed. Ch. Potvin, Louvain, 1878, p. 59.

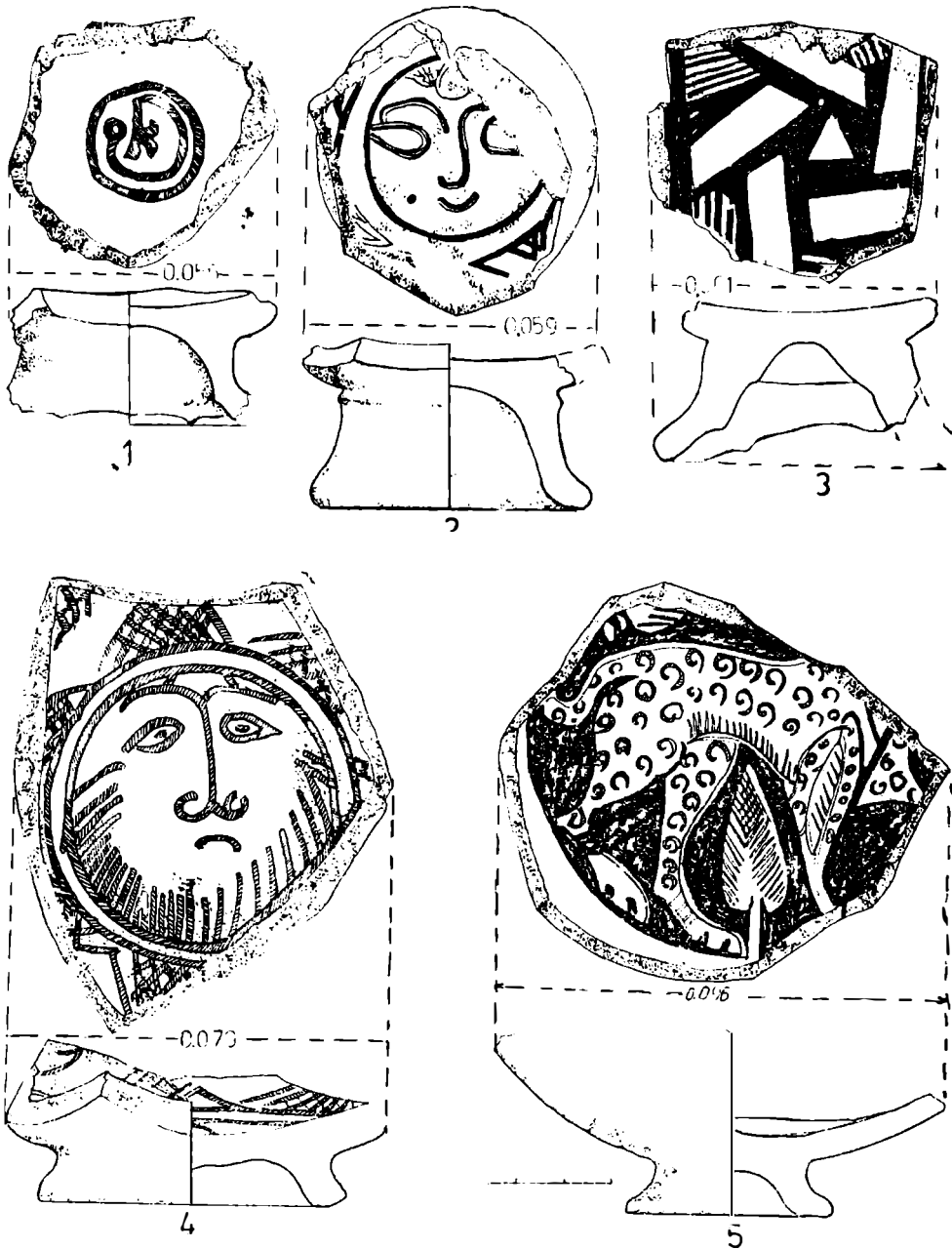

Fig. 1. Cetatea Albă, Fragmente ceramice emailate de tip bizantin din secolele XIII—XIV, decorate cu monogramă (1), motive antropomorfe (2, 4), geometrice (3) și zoomorfe (5) (Săpături P. Nicorescu).

Fig. 1. Cetatea Albă. Fragments céramiques émaillés de type byzantin des XIII-ème—XIV-ème siècles, décorés d'un monogramme (1) et de motifs anthropomorphes (2, 4), géométriques (3) et zoomorphes (5) (Fouilles P. Nicorescu).

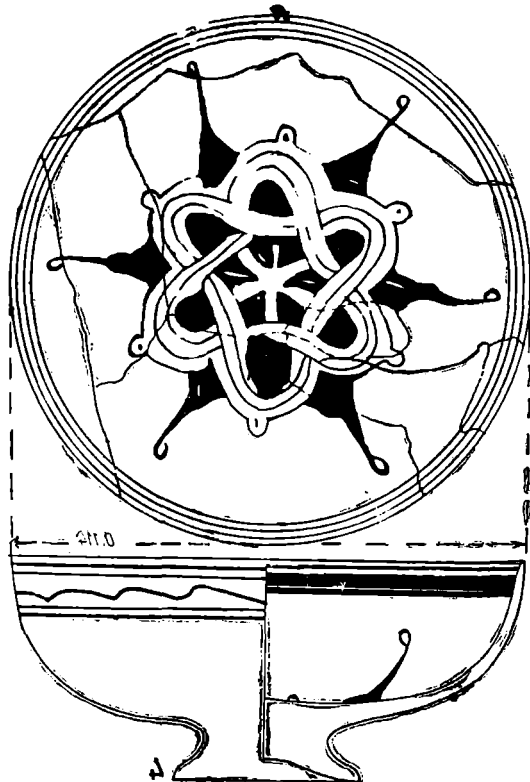
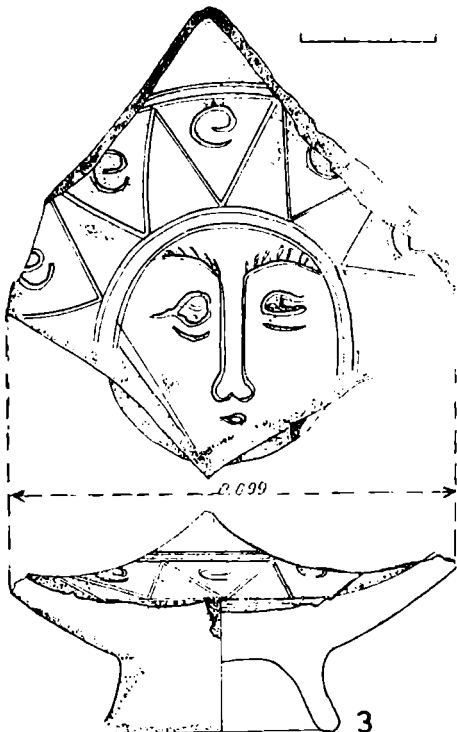
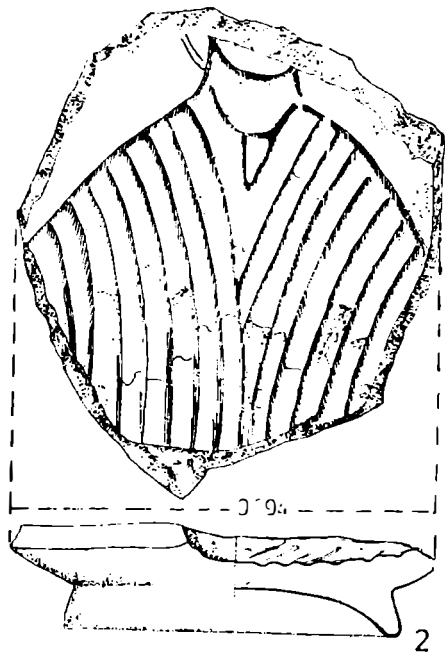
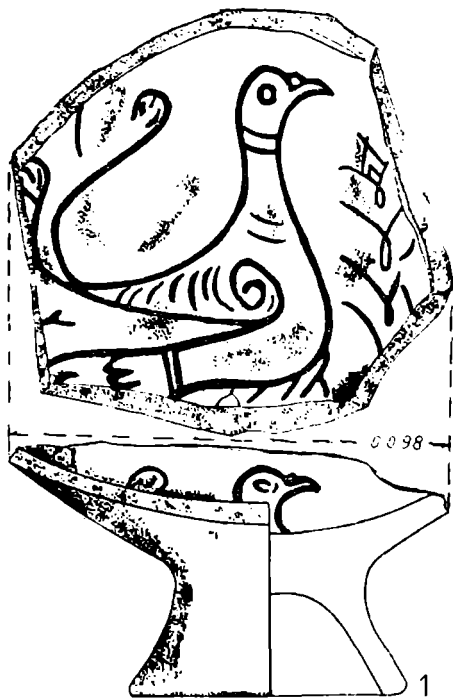

Fig. 2. Cetatea Albă. Ceramică emailată de tip bizantin din secolele XIII—XIV, decorată cu motive zoomorfe (1), antropomorfe (2, 3) și geometrice (4) (Săpături P. Nicorescu).

Fig. 2. Cetatea Albă. Céramique émaillée de type byzantin des XIIIème—XIVème siècles, décorée de motifs zoomorphes (1), anthropomorphes (2, 3) et géométriques (4) (Fouilles P. Nicorescu) <http://www.ancient-ceramics.ro> / <http://cmiabc.ro>

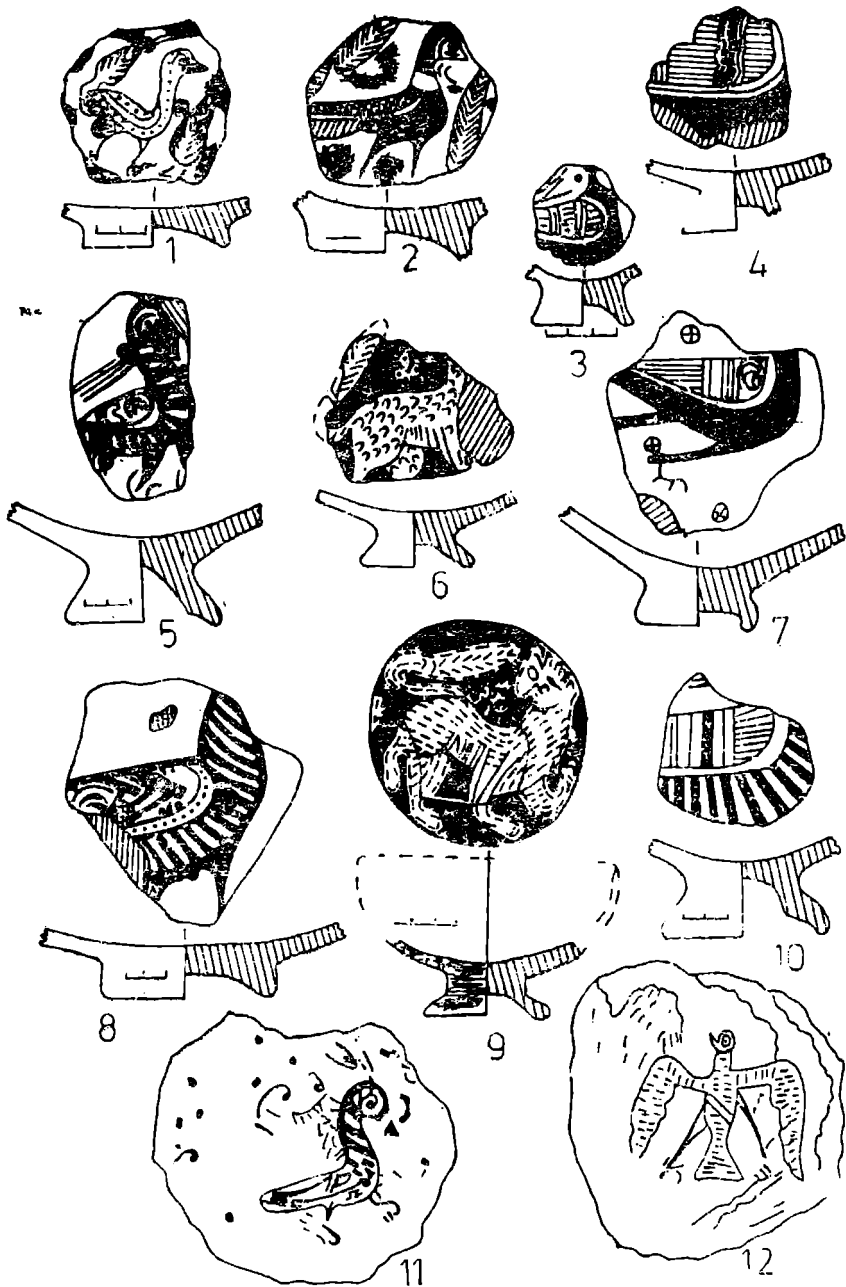

Fig. 3. Cetatea Albă. Ceramică emailată de tip bizantin din secolele XIII—XIV, cu reprezentări de păsări (1—5, 7, 8, 10—12) și leoparzi (6—9) (Apud A. A. Kravčenko).

Fig. 3. Cetatea Albă. Céramique émaillée de type byzantin des XIII-ème—XIV-ème siècles, avec des représentations d'oiseaux (1—5, 7, 8, 10—12) et de léopards (6, 9) (Apud A. A. Kravčenko, 1986).

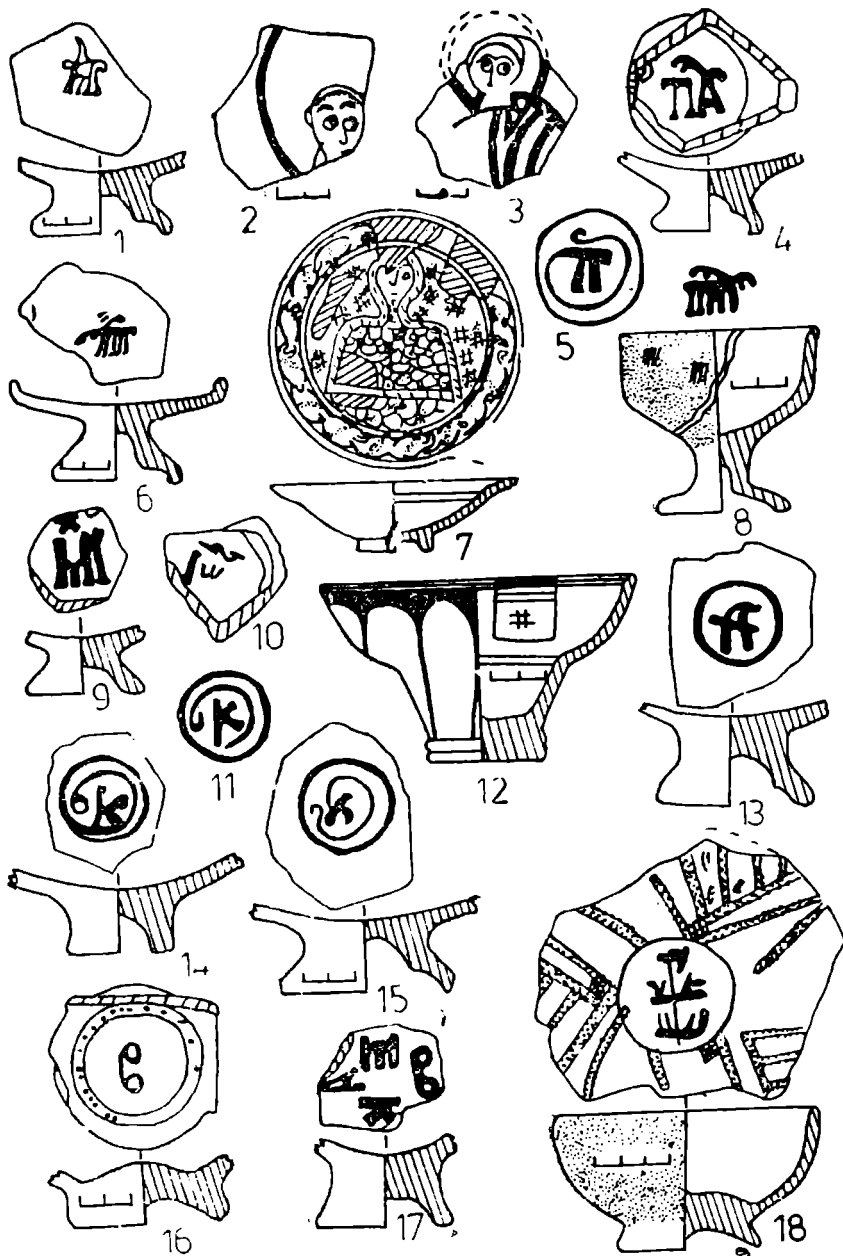

Fig. 4. Cetatea Albă. Ceramică emailată de tip bizantin din secolele XIII—XIV, decorată cu monograme (1, 4—6, 8—18) și motive antropomorfe (2, 3, 7) (Apud A.A. Kravčenko, 1986).

Fig 4. Cetatea Albă. Căramicé émailée de type byzantin des XIII-ème - XIV-ème siècles, décorée de monogrammes (1, 4—6, 8—18) et de motifs anthropomorphes (2, 3, 7) (Apud A. A. Kravčenko, 1986).

*civitates Caphae, Soldayae, Mocastro.*²² Informația este confirmată de comandantul flotei cruciate ce acționa în 1445 în largul coastelor vest-pontice și pe Dunăre, cavalerul burgund Walerand de Wavrin, care afirmă că la *Moncastre* genevezii (*Jennevoix*) ar fi deținut un oraș și o cetate.²³ Din motive greu de elucidat atât Nicolae de Porta cât și Walerand de Wavrin ignoră autoritatea voievozilor Moldovei extinsă pe litoralul maritim dintre Nistru și Dunăre încă spre sfârșitul secolului al XIV-lea, așa cum atestă mai multe categorii de izvoare. Cu toate acestea, patriciatul genevez de la Cetatea Albă a reușit să-și mențină un anumit statut privilegiat în oraș, obținut probabil încă înainte ca mongolii să fie alungați la est de Nistru, eveniment care se situează cronologic în jurul anului 1370. Poziția specială deținută de oraș în cadrul statului moldovenesc este reflectată, între altele, de propriile emisiuni monetare de la mijlocul secolului al XV-lea, care pe lângă însemnele heraldice tradiționale poartă legenda grecească *Asprokastron*.²⁴ Semnificativă ni se pare, de asemenea, titulatura prin care un act genevez din 1455 îl desemnează pe voievodul Petru Aron ...*domini velachie inferioris et mocastri*.²⁵ Unii cercetători atribuie genevezilor ridicarea impozantei citadele patrulatere, cu turnuri ovale la colțuri, din extremitatea nordică a complexului fortificat de la Cetatea Albă. De altfel, și tradiția medievală locală a consemnat aportul coloniștilor din meridiana din Marea Ligurică la construirea unor importante cetăți din Moldova, inclusiv a celei de la limanul Nistrului.²⁶ O situație asemănătoare se înregistrează în tradiția bulgară²⁷ și turcă²⁸, în cazul fortărețelor de pe țărmul vestic și sudic al Mării Negre.

Creșterea numerică a populației de origine italiană și extinderea prerogativelor patriciatului genevez la Cetatea Albă au permis promovarea prozelitismului romano-catolic, în mare parte datorită implicării franciscanilor. Printre așezămintele ordinului minorit din prima jumătate a secolului al XIV-lea (circa 1320 și 1334) sînt menționate, între altele,

²² Nicolai de Porta *Historia translationis reliquiarum B. Johannis Baptistae ad civitatem Januac*, în *Recueil des historiens des Croisades, Historiens occidentaux*, V, 1, Paris, 1886, p. 239.

²³ Călători străini despre țările române, I, ed. M. Holban, București, 1968, p. 83.

²⁴ P. Nicorescu, *Monede moldovenești bătute la Cetatea Albă*, în *Cercetări istorice*, XVII, 1943, p. 75—88 ; O. Iliescu, *Les armées byzantines de la ville d'Asprokastron et leur origine byzantine*, în *Etudes byzantines et post-byzantines*, II, ed. E. Popescu, O. Iliescu și T. Teoteoi, București, 1991, p. 151—164.

²⁵ A. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri durante la Signoria dell'Ufficio di S. Giorgio*, I, în *Atti della Società-Ligure di storia patria*, VI, 1868, p. 343.

²⁶ Grigore Ureche, *Letopisetul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1955, p. 65 (Misail Călugărul) ; D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, București, 1901, p. 365 ; N. Iorga, *op. cit.*, p. 39—43 și 233.

²⁷ I. Duiev, *Ueberlieferung über die Genuesen aus Bulgarien*, în idem, *Medioevo Bizantino-Slavo*, I, Roma, 1965, p. 439 și urm.

²⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 39.

și cele de la *Mauro Castro* și *Vicina*, ele fiind incluse în custodia Gazaria, care la rândul ei făcea parte, împreună cu custodia Sarai, din Vicariatul Tartariae Aquilonaris.²⁹ La sfârșitul aceluiași secol, schimbările de pe harta politică din jumătatea răsăriteană a continentului au impus restructurări în organizarea provinciilor franciscane. Astfel, așezământul de la Cetatea Albă îl întâlnim acum, împreună cu altele 12, în vicariatul Rusiei, din care mai făceau parte și cele de la Siret, Baia, Hotin și Licostoma *Habet hec lica,... Cereth, Modaluie,... Cotcham, Licostoni, Albi Castris*.³⁰ Se remarcă faptul că în această din urmă listă orașul de la limanul Nistrului apare sub o altă denumire, apropiată nu de cea bizantino-italiană, ci de cea românească. Papalitatea s-a arătat extrem de interesată de activitatea misionară a franciscanilor și dominicanilor în *terra Cumanorum* — denumire ce desemna teritoriul Hoardei de Aur, —, dovadă fiind numărul mare de bule din secolele XIII—XIV prin care îi stimula să persevereze în convertirea necredincioșilor și schismaticilor³¹. Spre deosebire de franciscani, confratriilor din ordinul dominican nu s-au putut manifesta la fel de eficient în spațiul nord-pontic mongol. Izvoarele nu îi atestă la Cetatea Albă, ci numai la Pera și Caffa, unde, în 1298 sau scurtă vreme după aceea, au pus bazele a două așezăminte, aflate sub autoritatea vicarului general de la *Societas fratrum peregrinantium propter Christum inter gentes* pînă în 1363, cînd a fost desființată³².

Eterogenitatea etnică și confesională a locuitorilor de la Cetatea Albă este reflectată în cunoscuta lucrare hagiografică dedicată martiriului Sfîntului Ioan cel Nou, atribuită mai demult, în mod eronat, lui Grigore Tamblac, lucrare care prezintă evenimente petrecute în jurul anului 1345. Din acest text rezultă că în fruntea orașului se găsea un „iparh“ de neam „persan“, adică mongol, și că populația sa se compunea din creștini ortodocși și romano-catolici, precum și din mozaici. Aceștia din urmă își aveau locuințele grupate, probabil de-a lungul unei ulițe sau într-un mic cartier. Din lucrarea în discuție aflăm de prezenta la Cetatea Albă a preoților și enoriașilor ortodocși, care s-au îngrijit să-l înmormînteze pe mucenic în altarul unei biserici. Comandantul corabiei cu care negustorul Ioan din Trapezunt a călătorit din orașul său de origine la Cetatea Albă (*Belgrad*) și care l-a pomenit în fața „iparhului“ era de „neam latin“ (*latinskoi* eresi).³³ Atitudinea dușmănoasă a comandantului corabiei față de negustorul grec nu este exclusiv să-și fi avut sursa în animozitățile frecvente, soldate adesea cu conflicte armate,

²⁹ *Provinciale Ordinis Fratrum Minorum vetustissimum secundum codicem Vaticanum nr. 1960*, ed. C. Eubel, *Ad Claras Aquas* (Quaracchi), 1892, p. 73; G. Golubovich, *Biblioteca bibliografică della Terra Santa e dell'Oriente francescano*, Quaracchi-Firenze, II, 1913, p. 72, 266—268.

³⁰ *Provinciale...*, p. 77.

³¹ V. Spinei, *Moldavia...*, p. 170.

³² J. Richard, *La papauté et les missions d'Orient au Moyen Âge (XIIIe—XVe siècles)*, Roma, 1977, p. 130.

³³ *Viața Sf. Ioan cel Nou de la Suceava*, ed. episcop Melchisedec în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, II, 1884, III, p. 163—174.

care i-au opus pe genovezi și venețieni cu Imperiul de Trapezunt, în a cărui capitală își instalaseră comtoare. Un astfel de conflict avusese loc și în 1349,³⁴ deci la o dată relativ apropiată de momentul martirajului Sfântului Ioan cel Nou. Sacrificarea sa avea loc, poate nu întâmplător, tocmai când prelungita perioadă de toleranță religioasă a mongolilor din Hoarda de Aur fusese întreruptă odată cu suirea pe tronul de la Sarai a lui Jani-Bäg(1342—1357), care în primii săi ani de domnie adoptă o poziție net ostilă față de vecinii creștini, atacînd nu numai Polonia și Ungaria, ci și coloniile pontice ale republicilor maritime italiene.³⁵

Printre comunitățile străine stabilite la Cetatea Albă s-au numărat și bulgarii. O primă mențiune în acest sens se referă la implicarea lor în anul 1314 la suprimarea misionarului franciscan Angelo de Spoleto *Item in Mauro Castro frater Angelus de Spoleto, tunc custos fratrum interemptus est per Bulgaros*. Informația are toate șansele să fie exactă, fiind inserată pentru prima dată într-o scrisoare redactată în 1323 de un franciscan de la Caffa.³⁶ Pusă în corelație cu datele privind martirajul Sfântului Ioan cel Nou, ea reflectă existența unor fricțiuni interconfesionale acute în oraș, antagonisme semnalate, de altfel, destul de frecvent în toată lumea ortodoxă mai cu seamă după șocul provocat de cucerirea Constantinopolului în urma cruciadei a IV-a. Opinia potrivit căreia asemenea episoade singeroase ar ascunde în realitate conflicte de ordin social³⁷ este fără acoperire în informația documentară, pornind de la ideea obsesivă a aplicabilității generalizate a teoriei lui Marx și Engels despre așa-numita luptă de clasă, doctrină perimată de care o parte din cercetările din Europa de Est nu reușește să se debaraseze. La numai doi ani de la incidentul căruia îi căzuse victimă misionarul originar din Spoleto, un act emis la Genova la 22 martie 1316 de Consiliul celor opt înțelepți însărcinați să reglementeze problemele legate de navigația din Marea Neagră, evoca daunele provocate genovezilor în teritoriile aflate în stăpînirea lui *Fedixclausus* (Theodor Svetoslav). „împăratul“ de *Zagora* sau de *Bulgaria*, atît la *Mauocastro* cît și în alte locuri (*de dampnis illactis Ianuensibus in terris subditis dicto domino imperatori tam in Mauocastro quam alibi*). Întru-cît trimisul republicii din Marea Ligurică, Barnaba de Mongiordino nu obținuse satisfacțiile solicitate, iar țarul bulgar nu fusese dispus să an-

34 S.P. Karpov, *Grecs et Latins à Trébizonde (XII-e—XV-e siècle)*. Col-laboration Economique, rapports politiques, in *État et colonisation au Moyen Âge et à la Renaissance*, ed. M. Balard, Lyon, 1989, p. 417.

35 B. Spuler, *op. cit.*, p. 100—105; Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră. De la ori-ginii pînă la cucerirea otomană*, trad. de M. Spinei, ed. V. Spinei, București, 1988, p. 141—142 și 180—182; V. Spinei, *Moldavia..*, p. 175—178.

36 A.C. Mòule, *Textus duarum epistolarum fr. minorum Tartariae Aquit-onaris an. 1323*, in *Archivum Franciscanum historicum*, XVI, 1923, p. 106; G. Golubovich, *op. cit.*, II, p. 72.

37 N.D. Russev, *Sotzialnye konfliktky u Belgorode na Dnestre XIV v.*, in *In istorii sotziol'ných otnošenji i obščestvenno-politiceskogo dvižennija v Mol-dove (XIV — načalo XX v.)*, Chișinău, 1991, p. 6 și urm.

gajeze. tratative la Pera, precum solicitase partea ultragiată, conducerea comunei Genova a decis boicotarea comercială a teritoriilor aflate în stăpînirea suveranului Bulgariei și retragerea grabnică de acolo a tuturor cetățenilor genovezi. Cei ce aveau să încalce această decizie erau amenințați cu amenzi drastice.³⁸ Anumite formulări din actul din 22 martie 1316 lasă să se întrevadă faptul că Theodor Svetoslav și-ar fi extins autoritatea asupra importantului port de la limanul Nistrului.³⁹ Cum Bulgaria nu a fost în evul mediu o forță navală, este limpede că stăpînirea Cetății Albe nu se putea realiza cu ajutorul flotei, ci implica controlul părții de nord a Dobrogei și a Bugeacului. Or, numeroase izvoare istorice indubitabile atestă că stăpînirea fermă a regiunii de la gurile Dunării, pe ambele maluri ale fluviului, se afla în mâinile mongolilor încă din ultimele decenii ale secolului al XIII—lea, situația menținându-se neperturbată pînă în a doua jumătate a veacului următor. Prin prisma datelor furnizate de aceste izvoare, de care ne-am ocupat cu un alt prilej,⁴⁰ rezultă că prezența supușilor lui Svetoslav la Cetatea Albă nu ar fi fost posibilă decît cu acordul Hoardei de Aur, mongolii folosindu-se în mod curent de efectivele militare ale popoarelor supuse în diferite scopuri. Rămîne greu de explicat, însă, cum au tolerat ei lezarea intereselor genovezilor, cu care de-abia se reconciliaseră după violentul conflict declanșat de hanul Toqmai în 1307—1308.

Drept argument pentru prezența bulgarilor la Cetatea Albă s-au invocat unele pasaaje din *Geografia* cărturarului arab Abu'l-Fida (1273—1331), originar din Damasc, care apreciază, între altele, că *Acdja-Kerman* „este un oraș din țara bulgarilor și a turcilor“, locuit atît de musulmani, cît și de „necredincioși“, adică de creștini. În aceeași „țară a bulgarilor și a turcilor“ este localizat și orașul *Sâru-Kerman* (*Sâry-Kerman*), anticul Cherson, de pe coastele meridionale ale Crimeei, în timp ce *Isaccea* (*Sacdjy*) și *Tîrnovo* (*Therno*) sînt plasate în „țara vlahilor“ (*Atualâc*)⁴¹. Din aceste date rezultă că pentru geograful arab noțiunea de „țara vlahilor“ era sinonimă cu țaratul bulgaro-vlah al Asăneștilor, ceea ce este în consonanță cu enunțurile întîlnite în numeroase cronici contemporane, atît orientale cît și occidentale. În schimb, bulgarii de la *Acdja-Kerman* și *Sâru-Kerman* nu pot fi nici într-un caz identificați cu omonimii lor sud-dunăreni. Dacă extinderea statului Asăneștilor pînă la

38 *Impositio Officii Gazarie*, în *Monumenta Historiae Patriae, Leges municipales*, Augustae Taurinorum, 1838, p. 382—384.

39 G.I. Brătianu, *Recherches...* p. 107—109. Cf. și D. Deletant, *Genoese, Tartars and Rumanions at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century*, în *The Slavonic and East European Review*, 62, 1984, 4, p. 515—516; I.G. Kononova, *Arabskie istočniki XII—XIV vv. po istorii Karpato-Denstrovskich zemel'*, în *Drevnešie gosudarstva na teritorii SSR, Materialy i issledovaniia 1990 god*, Moscova, 1991 p. 93—100.

40 V. Spinei, *Moldavia...*, p. 124—126.

41 *Aboulféda, Géographie*, II, ed. T.J. Reinaud, Paris, 1848, p. 316—318. Într-un alt pasaj al tratatului său de geografie se menționează că de-a lungul fluviului Thanabers (= Nipru) ar locui „bulgarii și turcii“ (*Ibidem*, p. 288).

Cetatea Albă ar putea fi teoretic luată în discuție, includerea în hotarele sale a unui centru din Crimeea este în afara oricărei posibilități. De asemenea, dacă Abu'l-Fida ar fi avut într-adevăr în vedere apartenența orașului *Acdja-Kerman* la țaratul bulgaro-vlah, el l-ar fi indicat în „țara vlahilor“, la fel ca și pe *Therno*, capitala suveranilor Asănești. În legătură cu semnificația pe care învățatul arab o atribuie etnonimului „bulgar“ (*al-bulgar*) opiniile specialiștilor sînt divergente. Recent s-a susținut că în *Geografia* sa prin termenul respectiv ar fi fost desemnați atît bulgarii de pe Volga, cît și cei dunăreni.⁴² În ceea ce ne privește considerăm că această aserțiune nu se poate aplica pasajului luat în discuție mai sus, ceea ce rezultă clar din însuși conținutul său. După toate aparențele, atunci cînd vorbea de „țara bulgarilor și a turcilor“, Abu'Fida nu înfățișa o realitate etnico-politică din vremea cînd își redacta lucrarea, ci una anterioară. De altfel, opera sa abundă prin juxtapunerea unor aspecte contemporane cu altele mult mai vechi, preluate din literatura istorico-geografică arabă datorată celor ce l-au precedat în preocupări. Între altele, în spațiul ponto-caspic sînt amintiți pecenegii, uzii și chazarii,⁴³ care în secolele XIII—XIV dispăruseră demult de pe arena istoriei. Pe de altă parte, Abu'l-Fida comite numeroase erori atunci cînd face aprecieri asupra originii etnice a unor populații. Astfel, despre maghiari, alani și ruși el afirmă că ar fi de neam turcic (!), la fel ca și despre pecenegi, uzi și cumani, reitărînd convenționalismul întîlnit la numeroși autori medievali și, în parte, la cei bizantini, care creditează cu obîrșie turcică majoritatea populațiilor răsîndite în teritoriile ponto-caspice. Menționarea bulgarilor la nordul Mării Negre ar putea fi un ecou întîrziat al structurilor etnice păstrate mai multă vreme după ce Bulgaria *Mağna* s-a destrămat în secolul al VII-lea și oglindite revelator îndeosebi în complexe arheologice de tip Saltovo-Maiak.⁴⁵

Una din comunitățile cu rol destul de însemnat în dinamizarea vieții urbane de la nordul gurilor Dunării a fost reprezentată de armeni. Invocîndu-se textele unor inscripții descifrate incorect și tradiția ecleziastică tîrzie, s-a susținut că stabilirea armenilor în Moldova ar fi avut loc încă din secolele XI—XIII, supoziție pentru care nu există însă dovezi convingătoare⁴⁶. La Cetatea Albă cea mai veche mențiune scrisă asupra lor datează de-abia din 1421⁴⁷, urmîndu-i

42 I.G. Konovalova, *op. cit.*, p. 87—88.

43 Aboulfêda, II, p. 292—293, 296—297 și 326.

44 *Ibidem*, p. 287, 296 și 324.

45 S.A. Pletneva, în *Stepi Evrazii v epochu srednevekov'ja*, coord. S.A. Pletneva, Moscova, 1981, p. 62—77; Cs. Bálint, *Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert*, Viena—Köln, 1989, p. 125 și urm.

46 A. Aș Kočubinskji, *Tira (Tiras) — Belgorod-Akkerman i ego novaja lapidarnaja nadpis' ot 1454 goda, in Zapiski Imperatorskago Odesskago Obščestva Istori i drevnostej*, XXIII, 1901, p. 120—121.

47 Ghillebert de Lannoy, p. 59.

altele din 1445⁴⁸, 1476⁴⁹ etc. Dat fiind atestarea lor în centrele hali-ciene și nord-pontice în cursul secolului al XIV-lea, nu le este deloc exclusă prezența și în portul de la limanul Nistrului, mai ales dacă avem în vedere că acolo au fost recuperate trei monede de bronz și argint bătute la Sis, în Cilicia, de regii armeni Hetum I (1226—1270) și Hetum II (1289—1305)⁵⁰. Amintim, de asemenea, că la Costești a fost descoperită o locuință-atelier pentru producerea ceramicii, data-tă spre mijlocul secolului al XIV-lea, avînd un sistem de construcție cu analogii foarte apropiate în Armenia⁵¹.

La fel ca și armenii (*Hermîns*), românii sînt menționați explicit la Cetatea Albă de-abia în anul 1421 în însemnările de călătorie ale francezului Ghillebert de Lannoy (1386—1462), care îi enumeră între locuitorii săi alături de alte două etnii *Et vins à une ville fermée et port sur latitte mer Maiour, nommée Mancastre ou Bellegard, où il habite Génois, Wallackes et Hermîns*⁵². Prezența lor în oraș și în vecinătate era desigur mult mai veche, datînd probabil încă din momentul întemeierii sale. Prosperitatea nu îi s-ar putea explica fără asumarea unui rol deosebit în comerțul cu cereale, colectate și expediate de aici de negustorii genovezi mai cu seamă spre marile aglomerații urbane de la Constantinopol și Pera, iar de acolo spre Genova și eventual spre alte puncte din Mediterana controlate de republica ligu-ră. Chiar dacă pentru secolul al XIV-lea informația nu este nici pe departe la fel de bogată ca pentru veacul următor,⁵³ cu siguranță că încă din perioada timpurie de existență a orașului portuar din veci-nătatea gurilor Nistrului procurarea și transportul grînelor dețineau o pondere importantă în preocupările cetățenilor săi. Nu întîmplător, într-un tratat de comerț de largă audiență în epocă, întocmit de florentinul Francesco Balducci Pegolotti spre sfîrșitul primei jumătăți a secolului al XIV-lea, se menționează *Maocastro* printre centrele prin-cipale din Marca Neagră (*Mare Maggiore*) care aprovizionau Constan-tinopolul și Pera, alături de Caffa. Anchialos (*Asilo*), Varna, Bulgaria (*Zaorra*), Vicina (*Vezina*) și Sozopolis (*Sinopoli*). După ce notifică fap-tul că grîul de la Caffa este cel mai bun din Marea Neagră și Gazaria, tratatul consemnează că grîul de la Cetatea Albă este asemănător celui de la Anchialos, vînzîndu-se la același preț, cu toate că acesta din urmă nu îi este calitativ superior și nu se păstrează atît de bine în

48 *Călători străini...*, p. 83 (Walerand de Wavrin).

49 *Ibidem*, p. 137 (Giovanni Maria Angiolello).

50 Gr. Avakian, *Trei monede ale regilor armeni găsite la Cetatea Albă*, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, XIX, 1924, 49—50, p. 10—14.

51 L.L. Polevoj, A. Toramanjan, *Armjanskaja gončarnaja masterskaja Pru-to: Dnestrov'ja: v. XIV v.*, în *Istoriko-filologičeskij žurnal AN Armjanskoj SSR*, 1971, 2, p. 287—291.

52 Ghillebert de Lannoy, p. 59.

53 R. Manolescu, *Comerțul și transportul produselor economiei agrare la Dinărea de Jos și pe Marea Neagră în secolele XIII—XV*, în *Revista istorică*, SN, 1, 1990, 6, p. 551, 555 și 556.

nave : *Grano da Maocastro è appresso all'Asile e va quasi a uno pregio benchè quello dell'Asilo non sia migliore — pure è più vendereccio e conservasi meglio a navicarlo.*⁵⁴ Un alt port unde se efectua transportații cu mari cantități de cereale era Chilia, de unde se mai exporta miere, ceară și sclavi.⁵⁵ Griul comercializat la Cetatea Albă și Chilia provenea în mare parte din lanurile Moldovei și nu era cultivat nici de cetele nomade ale mongolilor și cumaniilor și nici de grupurile alogene stabilite în așezările cu caracter urban de la nord de gurile Dunării, ci de populația locală românească, la care sînt atestate vechi și statornice preocupări agricole.⁵⁶

Extinderea autorității politice a domnilor Moldovei pînă în partea meridională a interfluviului Prut-Nistru s-a realizat cu mai multe decenii înainte de cea dintîi atestare explicită a românilor în teritoriul respectiv. Specificarea din actul din 30 martie 1392 că stăpînirea lui Roman I s-ar exercita „de la munte la mare”⁵⁷ exprimă limpede faptul că hotarul Moldovei atinsese țărmlul Mării Negre. Atunci cînd se fixau limitele sud-estice ale statului lui Roman I la litoralul pontic, se avea desigur în vedere și deținerea Cetății Albe, fără de care controlul acestuia devenea iluzoriu. După cum am mai avut prilejul să relev, există mai multe indicii că supremația voievozilor moldoveni pînă la litoralul marin a fost impusă cu cîțiva ani înainte de 1392, în nici un caz însă mai înainte de 1369—1370, momentul pînă cînd Hoarda de Aur și-a menținut autoritatea în sud-estul Moldovei. Încetarea circulației monedelor Hoardei de Aur după 1367/1368 și 1368/1369 la Orheiul Vechi, Costești și Cetatea Albă și a vieții urbane în general în primele două așezări indică un șoc puternic resimțit de mongoli⁵⁸. Sărăcia și imprecizia informațiilor izvoarelor narative și de altă natură nu permite o descifrare lipsită de ambiguități a evenimentelor care au dus la reculul Hoardei de Aur la est de Nistru. Fără să ne propunem să insistăm asupra acestei probleme, care merită o investigație specială, vom nota că ni se pare mai puțin probabil ca tînărul stat moldovenesc, debarasat de-abia de cîțiva ani de tutela politică maghiară, să fi avut vigoarea de a nimici și respinge singur forțele mongole de la nordul gurilor Dunării. O ofensivă împotriva pozițiilor Hoardei de acolo nu este exclus să se fi declanșat prin angajarea cnezilor Koriatovici din Podolia, după moartea lui Cazimir III cel Mare

54 Francesca Baldeicci Pegolotti, *La practica de la mercatura*, ed. A. Evans, Cambridge, Mass., 1936, p. 42.

55 M. Balard, *L'activité économique des ports du Bas-Danube au XIV-e siècle*, în *Travaux et mémoires*, 8, 1981, p. 40 ; R. Manolescu, *op. cit.*, p. 547—566.

56 Șt. Olteanu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X—XIV, în Terra nostra*, II, 1971, p. 31 și urm ; V. Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie. jusqu'au XVIIIe siècle*, București, 1975, *passim*.

57 *Documenta Romaniae historica, A. Moldova*, I, ed. C. Cihodaru, I, Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975, nr. 2.

58 V. Spinei, *Moldavia...*, p. 216—219.

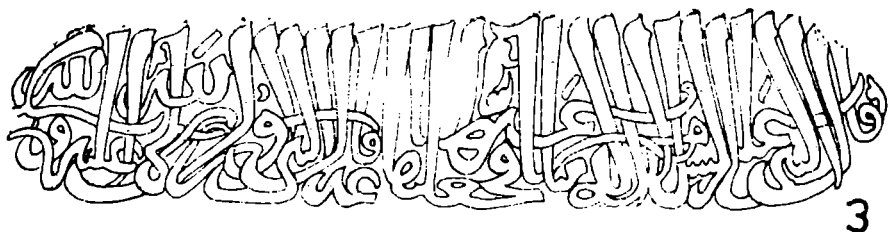
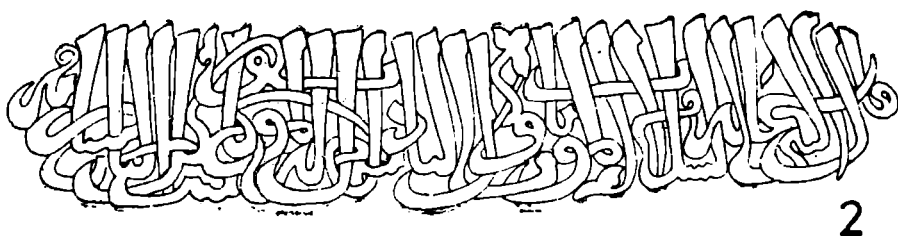
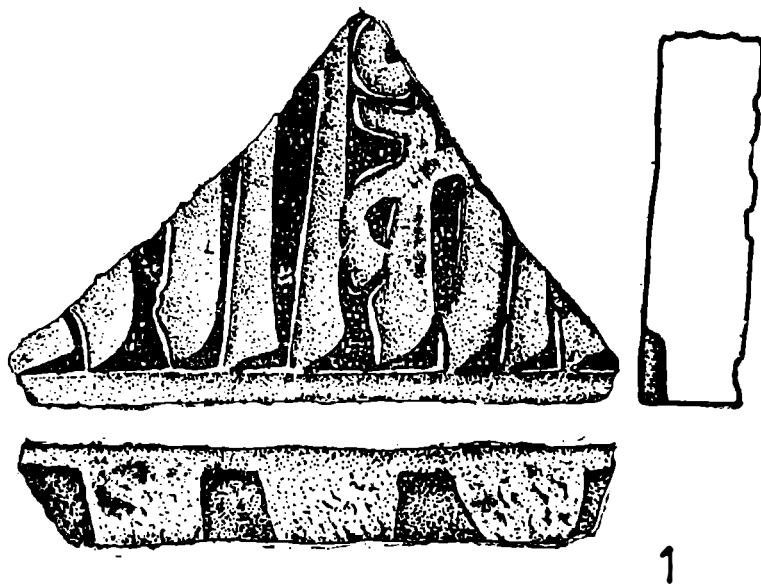

Fig. 5. Inscricții arabe sculptate în piatră din secolul al XIV-lea, descoperite la Orheiul Vechi (1) (Apud P.P. Birnea, 1991) și Costești (2—3) (Apud V. A. Kračkovskaja, 1960).

Fig. 5. Inscricțiuni arabe sculptées en pierre du XIV-ème siècle, découvertes à Orheiul Vechi (1) (Apud P. P. Birnea, 1991) et Costești (2—3) (Apud V. A. Kračkovskaja, 1960).

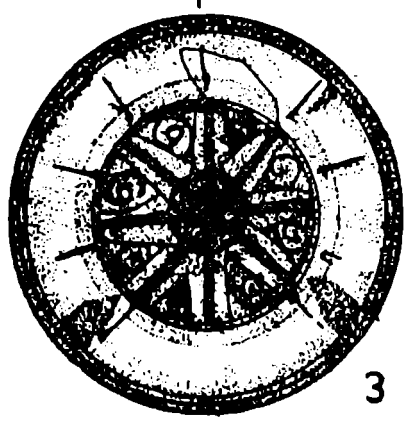
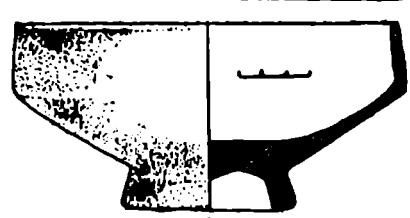
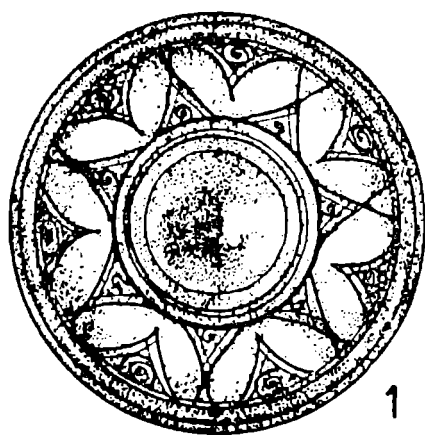
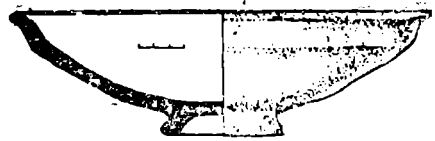
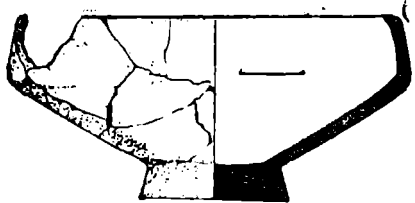

Fig. 6. Orheiul Vechi. Ceramică emailată de tip est-european decorată cu motive geometrice și zoomorfe din secolul al XIV-lea (Apud E. N. Abyzova, P. P. Birnea, A A Nudelman, 1981).

Fig. 6. Orheiul Vechi. Céramique émaillée de type est-européen décorée de motifs géométriques et zoomorphes du XIVème siècle (Apud E. N. Abyzova, P. P. Birnea A.A. Nudelman, 1981).

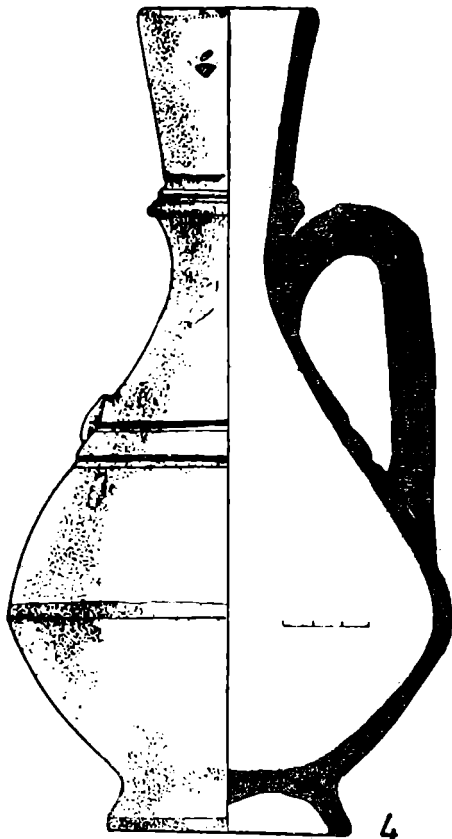
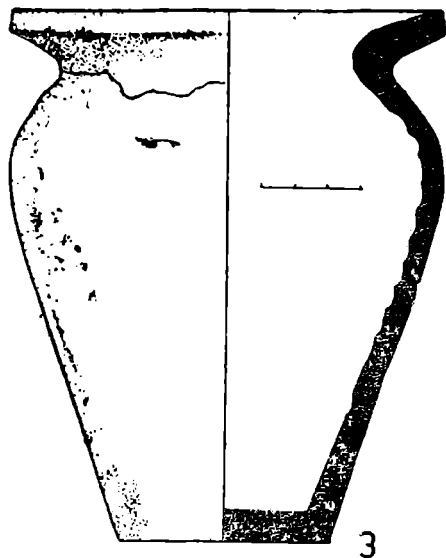
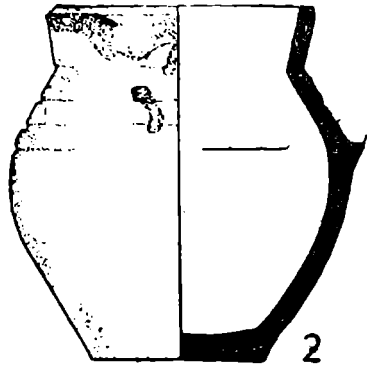
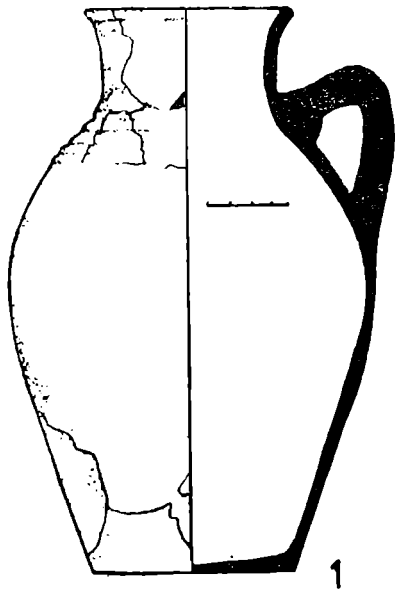

Fig. 7. Orheiul Vechi. Ceramică emailată de forme diferite din secolul al XIV-lea (Apud E. N. Abyzova, P. P. Birnea, A. A. Nudelman, 1981).

Fig. 7. Orheiul Vechi. Céramique émaillée de différentes formes du XIV-ème siècle (Apud E. N. Abyzova, P.P. Birnea, A. A. Nudelman, 1981).

în 1370, când lui Ludovic I de Anjou îi revenise și tronul Poloniei, iar Koriatovicii i se recunoscuseră vasali. De altfel, despre luptele lui Alexandru Koriatovici cu mongolii amintea o epistolă papală din anul 1378.⁵⁹ Asupra unei eventuale implicări în aceste lupte a domnilor Moldovei nu deținem nici o mărturie. În schimb, suprimarea lui Iurii Koriatovici de către români, la care, potrivit letopisețelor ruso-lituaniene, el ar fi fost „voievod”,⁶⁰ ar putea indica un alt moment din evoluția statutului politic al regiunii de la nordul gurilor Dunării, cel al trecerii acesteia sub autoritatea domnilor Moldovei.

Destul de eterogene din punct de vedere etnic erau și așezările urbane de la Orheiul Vechi și Costești, fapt reflectat de diversitatea complexelor și obiectelor arheologice scoase la iveală de arheologi în ultimele decenii. Între acestea menționăm unele edificii de interes public, precum moscheii, caravan-seraiuri și băi, construite după sisteme proliferate în lumea orientală.⁶¹ De același univers cultural se leagă inscripțiile arabe sculptate în piatră⁶² (fig. 5) și mai multe categorii ceramice cu decor smălțuit⁶³ (fig. 6—7), prezente în număr mare în ambele orașe. În cadrul olăriei smălțuite se remarcă așa-numita specie *kashi*, a cărei denumire provine de la renumitul centru ceramic de la Kashan din Iran.⁶⁴ Vasele cu cea mai mare răspândire în zona controlată politic de Hoarda de Aur în secolele XIII—XIV — atât în mediul citadin (fig. 10), cât și în cel rural (fig. 8—9) — aparțin speciei „roșietico-gălbuiie”, produsă de olarii din orașele din sud-estul Moldovei sub influența ceramicii de pe Volga Inferioară, Crimeea, Horezm și din zona nord-caucasiană.⁶⁵ Din aceste regiuni cu bogate tradiții ale vieții urbane provin desigur meșteșugarii și alte pături ale populației care au format nucleul comunității citadine din Orheiul Vechi și Costești. Grupurilor etnice migrate din ținuturile meridionale ale Europei Răsăritene le-au aparținut înmorminările făcute potrivit

⁵⁹ A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I, Roma, 1860, p. 748.

⁶⁰ *Letopisi belorussko-litovskie*, ed. N.N. Ulaščik, în *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, 35, Moscova, 1980, p. 66 (*Suprasl'skaja letopis'*), 74 (*Slutzlcaja letopis*).

⁶¹ L.L. Polevoj, P.P. Birnea, *Srednevekoveje pamjatniki XIV—XVII vv. (Arheologičeskaja karta Moldavskoj SSR, 7)*, Chișinău, 1974; L.L. Polevoj, în *Drevnjaja kul'tura Moldavii*, Chișinău, 1974, p. 151—168.

⁶² V.A. Kračkovskaja, *Novaja arabskaja nadpis' iz Moldavskoj SSR, în Epigrafika Vostoka*, XIII, 1960, p. 49—58; L.L. Polevoj, P.P. Birnea, *op. cit.*, p. 29 și 39; P.P. Birnea, *Novye materialy iz Starogo Orcheja, în Archeologičeskie issledovanija v Starom Orchee*, Chișinău, 1991, p. 97—98 și fig. 7.

⁶³ E.N. Abyzova, P.P. Birnea, A.A. Nudelman, *Drevnosti Starogo Orcheja Zolotoordynskij period*, Chișinău, 1981, p. 51—80; E. N. Abyzova, în *Pamjatniki drevnejšego iskusstva na territorii Moldavii*, Chișinău, 1989, p. 88—96.

⁶⁴ E.N. Abyzova, P.P. Birnea, A.A. Nudelman, *op. cit.*, p. 70—72; A.A. Kravčenko, *op. cit.*, p. 93—94.

⁶⁵ L.L. Polevoj, *Gorodskoe gončarstvo Pruto-Dnestrov'ja v XIV v.*, Chișinău, 1969, p. 108—113; E. N. Abyzova, în *Arheologičeskie issledovanija srednevekovyh pamjatnikov v Dneštrowsko-Prut'skom meždureč'e*, Chișinău, 1985, p. 35—58.

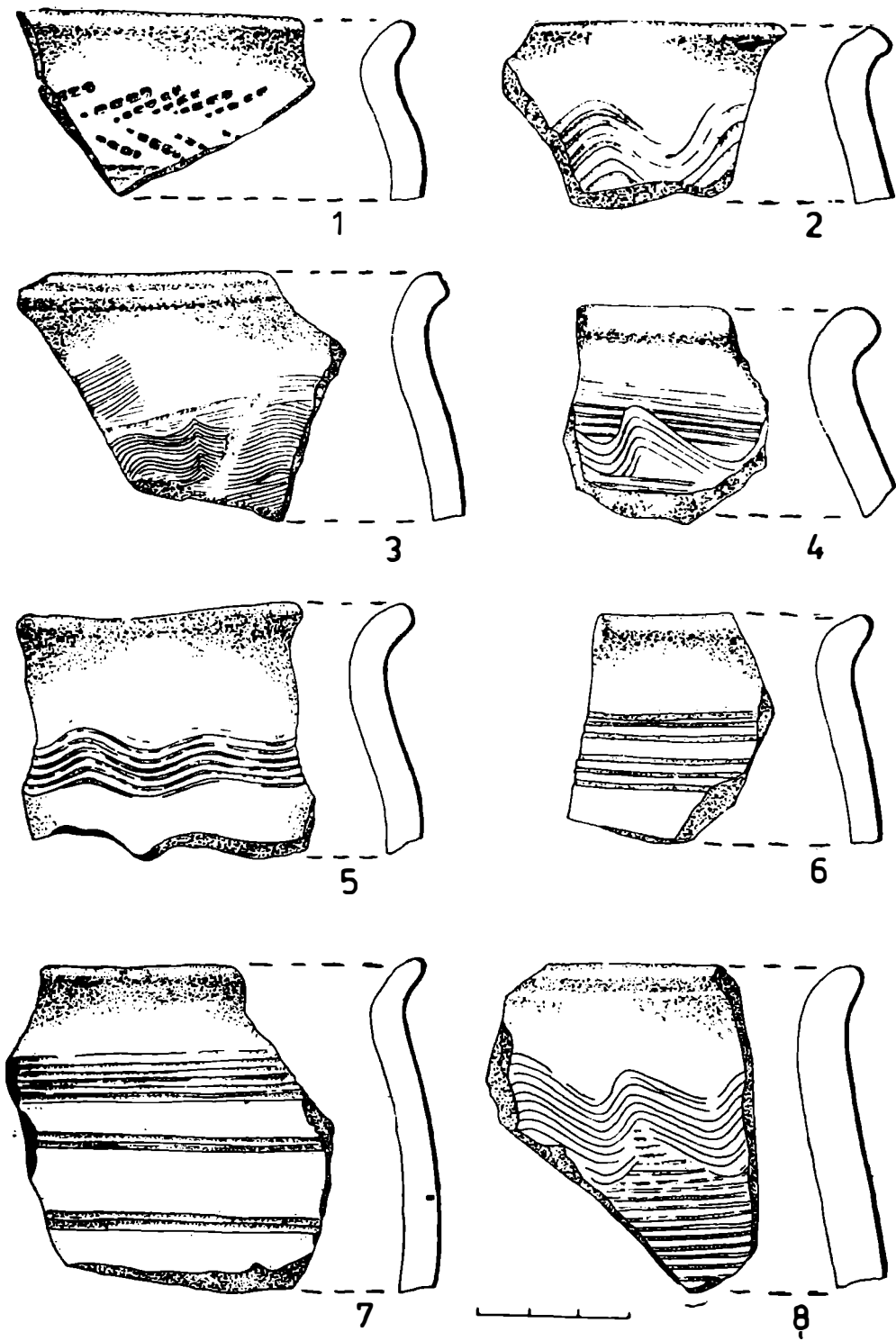

Fig. 8. Birlad „Prodana”. Fragmente ceramice din pastă roșietică-gălbuie din prima jumătate a secolului al XIV-lea, provenind din locuința B 3.
 Fig. 8. Birlad „Prodana”. Fragments céramiques de pâte rosâtre-jaune de la première moitié du XIVe siècle, provenant de l'habitation B 3.

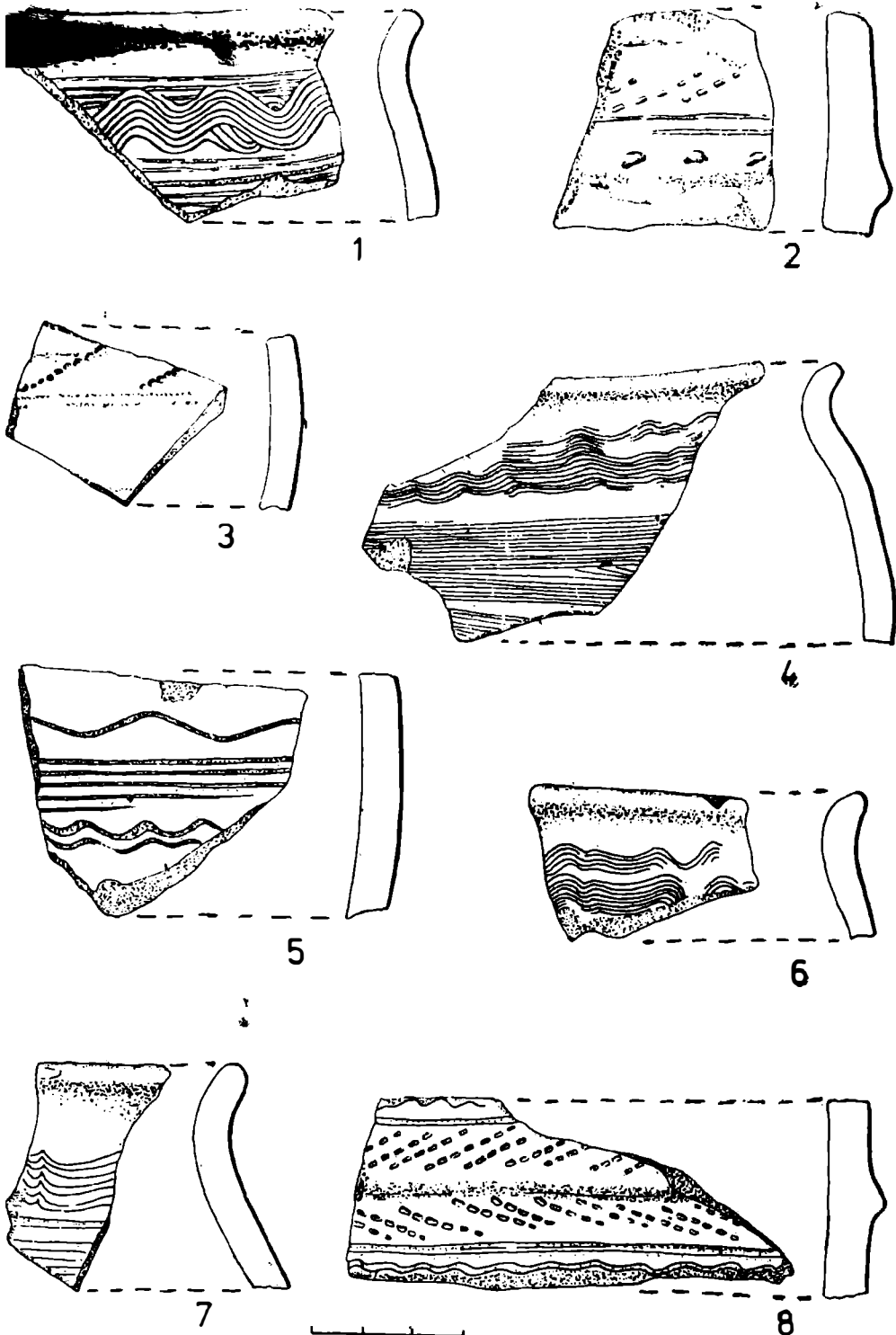

Fig. 9. Birlad-„Prodana”. Fragmente ceramice din pastă roșietică-gălbuie din prima jumătate a secolului al XIV-lea, provenind din locuințele B8 (1—7) și B3 (8).

Fig. 9. Birlad-„Prodana”. Fragments céramiques de pâte rosâtre-jaune de la première moitié du XIV-ème siècle, provenant des habitations B 8 (1—7) et B3 (8).

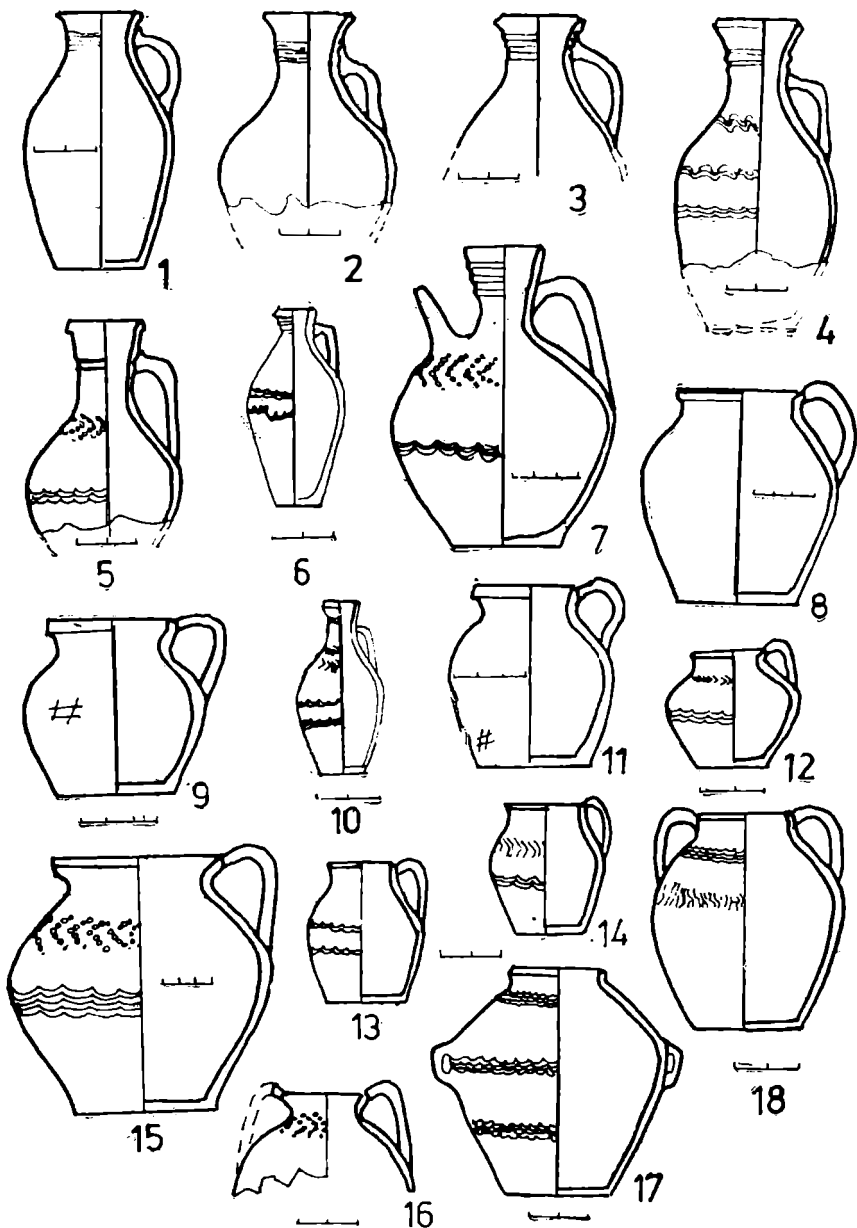

Fig. 10. Orheiul Vechi. Vase din pastă roșietică-gălbuie din secolul al XIV-lea (Apud E. N. Abyzova, 1985).

Fig. 10. Orheiul Vechi. Vases de pâte rosătre-jaune du XIV-ème siècle (Apud E.N. Abyzova, 1985) <http://www.cimec.ro> / <http://cmiabc.ro>

ritualului musulman.⁶⁶ Alături de acestea, în cele două orașe locuiau și autoritățile militare și administrative mongole, care dirijau colonizarea cu elemente alogene, asigurau securitatea hōtărelor și ale drumurilor comerciale, încurajau meșteșugurile și negoțul, puneau în circulație emisiuni monetare proprii, coordonau inițiativele edilitare etc. Orheiul Vechi și Costeștii ating stadiul de dezvoltare urban în timpul domniei hanului Özbäg (1313—1342), punctul maxim al evoluției celui dintâi centru situându-se în anii când hanul Abd Ullah, după ce fusese silit să-și părăsească capitala de la Sarai și regiunea Volgăi, se stabilise împreună cu curtea pe valea Răutului prin 1364—1365. Legenda arabă de pe unele tipuri monetare ce se grupează cu prioritate în perimetrul citadin al Orheiului Vechi, bătute aproape cu certitudine în această localitate, îi specifică numele oficial din perioada dominației Hoardei de Aur *Šehr al-Diedid* și *Ianahi-Šehr* (= Orasul Nou).⁶⁷ Descoperirea într-un cartier mărginaș al orașului a două iurte circulare⁶⁸ sugerează prezența unor comunități caracterizate printr-un mod de trai seminomad. De asemenea, piesele de harnasament tinice pentru triburile nomade târzii care au fost semnalate sporadic la Orheiul Vechi⁶⁹ indică pendulări ale grupurilor de călăreți și în afara stepei propriu-zise.

Orheiul Vechi a fost nu numai un important centru meșteșugăresc, comercial și politic, ci și unul cu largă disponibilități agricole. Dintr-un nivel corespunzător miilorului secolului al XIV-lea provine un mare depozit de unelte agricole, cuprinzând, între altele, ⁶⁸ de brăzdare și 42 cuțite de plug din fier, reprezentând probabil cea mai mare descoperire de acest fel din răsăritul Europei.⁷⁰ Preocupările din sfera agriculturii (fig. 11) manifestate în oraș și zona înconjurătoare sînt relevate și de semințele carbonizate care s-au putut recupera, aparținând mai multor varietăți de grâu și orz, precum și de seacă, ovăz, mei, sorg și mazăre.⁷¹ Depozitarea cerealelor se făcea în gropi în formă

66 Cf. nota 61.

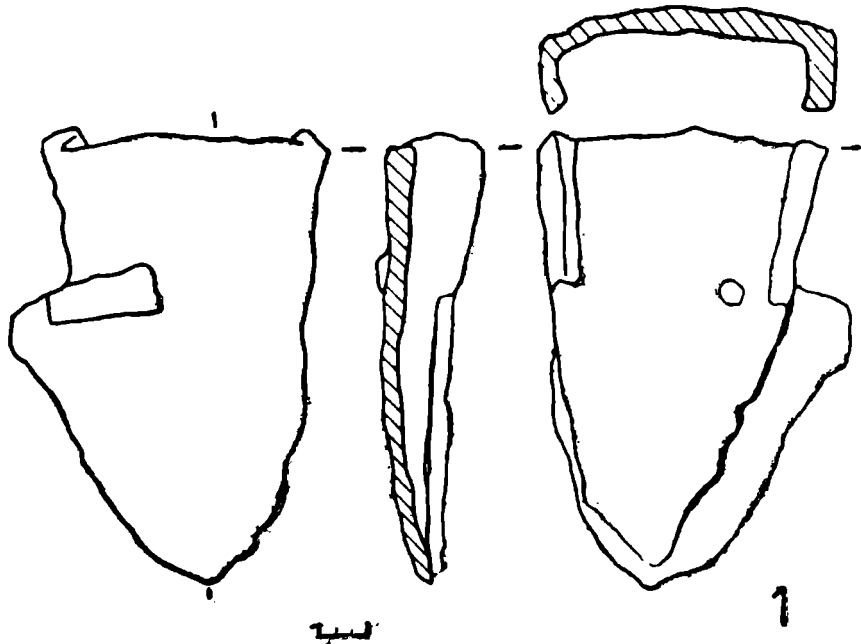
67 S.I. Janina, „Novyj gorod“ (*Jangi-šehr Šehr al-Džedid*) — monetnyj dvor Zolotoj Ordy i ego mestopoloženie, în *Trudy Gosudarstvennogo Istoričeskogo Muzeja*, 49. *Numizmatičeskij sbornik*, V. 1, 1977, p. 193—213.

68 T.F. Riaboj, în *Archeologičeskie issledovanija v Starom Orchee*, Chișinău, 1991, p. 87.

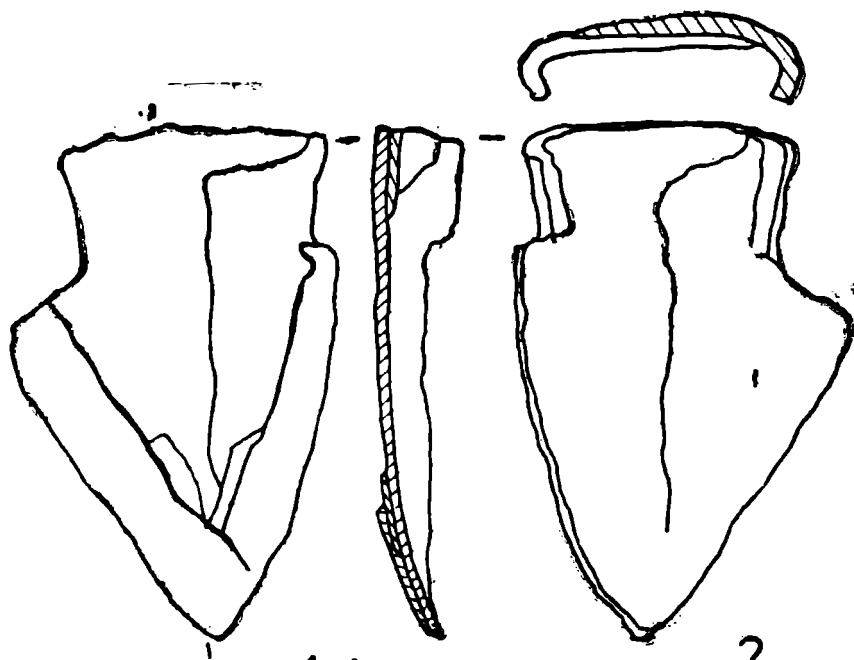
69 E.N. Abyzova, P.P. Bîrnea, în *Archeologičeskie issledovanija v Moldavii v 1979—1980 gg.*, Chișinău, 1983, p. 55 și 64.

70 G.D. Smirnov, în *Tezisy dokladov v soobščēnij sed'moj (Kišinevskej) sessi simnoz'uma po agrarnoj istorii Vostočnoj Evropj (oktiobr', 1964 g.)*, Chișinău, 1964, p. 42. Dintr-o groapă — nr. 165 — de la Orheiul Vechi, conținând mai multe obiecte, datate cu o monedă anonimă bătută în vremea domniei lui Jani-Bäg și o monedă de tip Šehr al-Djedid emisă prin 1366—1369, provin de asemenea două brăzdare asimetrice și un cuțit de plug. Cf. P.P. Bîrnea, *Novye materialy...*, p. 93—96 și fig. 3, 4 și 5/1.

71 Z.V. Janușevič, P.P. Bîrnea, în *Voprosy ekonomičeskoj istorii Moldavii epohi feodalizma i kapitalizma*, Chișinău, 1972, p. 267—276.

1

2

Fig. 11. Orheiul Vechi. Brăzdare de tip asimetric descoperite în groapa nr. 165 de la mijlocul secolului al XIV-lea (Apud P.P. Birnea, 1991).

Fig. 11. Orheiul Vechi. Socs de type asymétrique découverts dans la fosse no. 165 du milieu du XIV-ème siècle (Apud P.P. Birnea, 1991).

de cilindru sau de clopot.⁷² Cultivatorii acestor cereale erau desigur românii care locuiau în satele din vecinătatea Orheiului Vechi.

Între populațiile a căror prezență episodică în zona meridională a Moldovei s-a datorat, de asemenea, intereselor conducătorilor Hoardei de Aur se numărau și acelea de neam iranian, venite din teritoriile nord-caucaziene și menționate la Dunărea de Jos sub numele de (i)asi și alani. În timp ce călătorii originari din Occident ajunși în răsăritul continentului în secolul al XIII-lea, precum Giovanni Pian del Carpine⁷³ și Wilhelm de Rubruck⁷⁴, și al XV-lea, precum Barbaro,⁷⁵ îi consideră pe asi identici cu alanii, autorii orientali (armeni, persani, arabi), desigur mai bine informați, îi desemnează drept grupuri distincte.⁷⁶ În ultimii ani ai veacului al XIII-lea efective de asi se găseau în subordinea lui Nogai și a fiului său Jögä, fiind folosite în luptele cu armatele hanului Toqtai, purtate în vecinătatea gurilor Dunării.⁷⁷ După înfrângerea lui Nogai și Jögä, grupuri mari de alani — estimate la circa 16 000 de oameni de Georgios Pachymeres⁷⁸ și la peste 10 000 de Nicephoros Gregoras⁷⁹ — au solicitat în 1302 primirea în Imperiul bizantin, care, în speranța folosirii lor în Anatolia împotriva ofensivei turcilor osmanlii, le-a dat curs doleanței. Remarcăm faptul că în timp ce autorii arabi care descriu evenimentele din stînga Dunării utilizează etnonimul *asi*, cronicarii bizantini îl preferă pe cel de *alani*, cu toate că este clar că desemnau aceeași comunitate de războinici. Dacă în textele grecești se poate admite că etnonimul *alani* avea accepțiunea de termen generic pentru toate grupurile iraniene nord-caucaziene, din cele arabe ar rezulta că la Dunărea Inferioară preponderența în cadrul acestor grupuri era deținută de i(asi). Judecînd după forma etnonimelor, cu o situație similară avem de-a face și în Ungaria, unde în secolul al XIV-lea detașamente de iasi s-au înrolat în armatele regale.⁸⁰ Pe seama elementelor iraniene tîrzii din

72 P.P. Birnea, în *Archeologičeskie issledovanija v Moldavii* (1972 g.), Chișinău, 1974, p. 189 și 199—202.

73 Johannes de Plano Carpini, *Ystoria Mongalorum*, în *Sinica Franciscana, I, Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*, ed. A. v.d. Wynngaert, Ad Claras Aquas (Quaracchi-Firenze), 1929, p. 89.

74 Guillelmus de Rubruc, *Itinerarium*, în *Sinica...*, I p. 191 și 199.

75 *Barbaro i Kontarini o Rossij. K istorii italo-russkich svjazej v XV v.*, ed. E. Ć. Skrzinskaĵa, Leningrad, 1971, p. 115.

76 St. Orbelian, în *Istoriĵa mongolov po armĵanskim istočnikam*, I, ed. K.P. Patkanov S. Peterburg, 1873, p. 62; Juvaini, *The History of the World-Congeror*, I, ed. J. A. Boyle, Manchester, 1959, p. 267; V. Tiesenhausen, *Sbornik materialov odnosjaščichsja k istorii Zolotoj Ordy*, I, Sanktpeterburg, 1884, p. 149 an-Nuwairi), 503 (al-Ainĵ) : II, Moscova, Leningrad, 1941, p. 91 (Quazwini).

77 V. Tiesenhausen, I, p. 116 (Baibars), 160 (an-Nuwairi) și 383 (Ibn Chaldun); Georgii Pachymeris *De Michaele et Andronico Paleologis*, ed. Im. Bekker, II, Bonn, 1835, p. 307; Nicephori Gregorae *Byzantina historia*, ed. L. Schopen, I, Bonn, 1829, p. 204.

78 Pachymeres, II, p. 307.

79 Gregoras, I, p. 204—205.

80 A. Pálóczi Horváth, *Petschenegen, Kumanen, Jassen. Steppenvölker im mittelalterlichen Ungarn*, Budapesta, 1989, p. 62 și urm.

spațiul carpato-nistrin au fost puse câteva toponime,⁸¹ al căror număr este incomparabil mai redus decât a celor atribuite turanicilor tîrzii și tătarilor.⁸²

Mișcările etnice din partea meridională a interfluviului delimitat de cursurile Prutului și Nistrului nu au avut spațial o formă de manifestare pe deplin unitară, cu toate că ele se datorează în mare parte conjuncturilor economice și politice create ca urmare a marilor invazii mongole și a constituirii Hoardei de Aur. Într-un fel s-au produs colonizările cu elemente alogene la Cetatea Albă, într-un alt mod la Orheiul Vechi și Costești și în cu totul alt fel în stepa Bugeacului. Totodată, componența și ponderea respectivelor elemente a fost diferită în cele trei cazuri enumerate. Faptul că grupurile colonizate în cele două orașe de pe Răut și Botna, ca și în Bugeac, s-au risipit în momentul respingerii mongolilor la răsărit de Nistru reflectă durabilitatea extrem de limitată a efectelor staționării lor în ținuturile din sud-estul Moldovei și relevă, pe de altă parte, absența unei fuziuni cît de cît profunde cu populația românească, de natură să le potenteze pozițiile în teritoriile unde se stabiliseră. Un alt destin istoric si-a rezervat Cetatea Albă, a cărei viață urbană nu a suferit prin înlăturarea Hoardei de Aur, semn că suportul său revigorator nu era reprezentat de mongoli. Incluziunea sa în marele circuit al comerțului pontic, cu ramificații și în zone mai îndepărtate, ca și conectarea sa la resursele locale, i-au asigurat perenitatea. Fenomenele de ordin demografic înregistrate în secolele XIII—XIV la nordul gurii Dunării au fost în parte comune și altor teritorii din răsăritul Europei, analogiile cele mai apropiate oferindu-le pînă la un anumit punct situația din Crimeea. Amplasarea ținuturilor de la Dunărea de Jos la periferia Imperiului mongol și viabilitatea tradițiilor locale explică notele specifice imprimare respectivelor fenomene în ceea ce privește geneza, durata, intensitatea, componența și dispariția lor.⁸³

RESTRUCTURATIONS ETHNIQUES AU NORD DES BOUCHES DU DANUBE AUX XIIIe—XIVe SIÈCLES

Résumé

De même que dans tout le territoire méridional de l'Europe Orientale, dans l'espace extracarpatique la période des migrations s'est prolongée beaucoup plus par rapport à d'autres régions du continent. ce qui marqué fortement son évolution dans tous les plans. Cette réalité explique les notes spécifiques

81. N. Racvschi, *Toponime de origine iranica și turanica*, în *Limba și literatura moldovenească*, Chișinău, VII, 1964, 1, p. 56—59.

82. *Ibidem*, p. 59—60; A.I. Eremia, *Geograficheskie nazvanija rasskazyvajut*, ed. a 2-a, Chișinău, 1990, p. 48—52.

83. Ilustrația articolului a fost realizată de Aneta Corciovă (fig. 1—7, 10—11; fig. 1 și 2 reproduc desenele lui Dionisie Păcurariu) și Waltraud Delibaș (fig. 8—9).

qu'on constate dans le développement de la société humaine des zones situées à l'extérieur de l'arc des Carpates, quelques-unes perpétuées jusqu'à l'époque moderne. Étant donné que le lopin de plaine à gauche du Bas-Danube est situé à l'extrémité des immenses steppes de l'Eurasie, il a constitué, le long du temps, une vraie porte de pénétration vers l'ouest et vers la Péninsule Balkanique pour les tribus de chevaliers nomades. Durant un millénaire environ, les territoires nonto-caspiens se sont trouvés sous le contrôle des tribus touraniennes, dont la domination a été interrompue par la grande invasion mongole de 1236—1242. L'invasion a provoqué d'amples perturbations dans l'espace est-carpatique aussi, tant du point de vue de l'équilibre politique, que des structures ethniques et démographiques. Pour plusieurs décennies on a mis fin aux tentatives expansionnistes de la Hongrie, tandis que les tribus comanes, qui n'avaient pas réussi à trouver leur refuge dans la Plaine Pannonienne ou dans les Balkans, ont été obligées de se soumettre aux nouveaux maîtres des steppes.

Les mouvements ethniques de la zone méridionale de l'interfluve délimité par les cours du Pruth et du Dniestr n'ont pas eu spatialement une forme de manifestation tout à fait unitaire, même s'ils sont dus en grande mesure aux conjonctures économiques et politiques créées comme suite à la grande invasion mongole et à la constitution de la Horde d'Or. C'est d'une certaine façon que se sont passées les colonisations avec des éléments allogènes à Cetatea Albă (Maurocastron, Moncastron, Asprocastron, Akkerman, Belgorod), d'une autre façon à Orheiul Vechi (l'Ancien Orhei) et Costești et tout à fait autrement dans la steppe du Boudjac. De même, la structure et le poids des éléments respectifs ont été différents pour les trois cas énumérés ci-dessus. Le fait que ces groupes colonisés dans les deux villes du Raut et du Botna, comme ceux du Boudjac aussi, se sont dispersés au moment où les Mongols ont été repoussés à l'est du Dniestr reflète la durabilité très réduite des effets de leur stationnement dans les contrées du sud-est de la Moldavie et relève, d'autre part, l'absence d'une fusion tant soit peu profonde avec la population roumaine, de nature à renforcer leurs positions dans les territoires où ils s'étaient établis. Une autre destinée historique a eu Cetatea Albă, dont la vie urbaine n'a pas succombé à la suite de l'éloignement de la Horde d'Or, signe que son support revigorateur n'était pas représenté par les Mongols. Le grand port du liman du Dniestr était habité d'une population composite qui comprenait : Italiens, Grecs, Mongols, Roumains, Bulgares, Arméniens, Juifs, etc. Son inclusion dans le grand circuit du commerce pontique, avec des ramifications dans des zones plus lointaines, ainsi que sa connexion aux ressources locales lui ont assuré la pérennité. Les phénomènes d'ordre démographique enregistrés aux XIIIe—XIVe siècles au nord de l'embouchure du Danube ont été partiellement communs à d'autres territoires de l'est de l'Europe, les analogies les plus proches étant offertes, jusqu'à un certain point, par la situation de Crimée. L'emplacement des contrées du Bas-Danube à la périphérie de l'Empire mongol et la viabilité des traditions locales expliquent les notes spécifiques imprimées aux phénomènes respectifs quant à leur genèse, durée, intensité, structure et disparition.

Traduit par MICHAELA SPINEI

Planul
 parcelari loturilor
 După moșia Statului
Calinești
 din
 Județul Roman
 Lucrat de B. Toncovici
 Inginer Civil și Hidraulic

Nº
 1892 Sept. 7
 Vădat de noi Inginerul Diriginte
 al Ministerului

MINISTERUL
 AGRICULTURII, COMERCIULUI
 INDUSTRIEL și DOMENELOR
 VEDUTĂ ÎN APROBAT
 1892 Septembrie 7
 MINISTERUL
 Iudec. P. R. A. P. U. B.
 DIRECTOR GENERAL
 T. D. H. P. R. A. P. U. B.

Scara 1/500 metri

Pl. I : Harta lucrării cadastrale efectuate în
anii 1890—1891. (Copie după original, micșorată
prin xerografiere.)

Călinesei din
Roman

466

791

964/192

Pl. II : (Detaliu) Cota hărții, interpretată de
autorul studiului în felul următor : Nr. filei de
înregistrare (de inventar) 66/1891 : după avizările
de la biroul de cadastru din anul 1891, care
înregistrează la poziția 96 din anul 1892.